

М. Хашеватський

ЛЕРМОНТОВСЬКІ МІСЦЯ

1. ДОМИК У П'ЯТИГОРСЬКУ

Ми до поета у гості прийшли,
Відчинені двері чекали.
Ми до поета у гості прийшли,
Та дома його не застали.

Маленьку хатину оглянули ми.
Ішли по кімнатах поволі.
Маленьку хатину оглянули ми,
І сповнилось серце болем.

Хазяїн давно вже із хати пішов;
Зоряні ночі любив він.
Хазяїн давно вже із хати пішов,
Не зайде ніколи сюди він.

І тільки у люстрі біля стіни,
Коли ти придивишся добре,—
І тільки у люстрі біля стіни
Його ніжно - суворий образ.

2. У ГРОТІ

Десятки років і людей чимало
Сюди у грот вже, мабуть, завітало.
Чимало племен і мов чимало
Отут під дахом уже пролунало.
Торкалося стін чимало рук,
Чимало ніг ставало на брук.

Чому ж я відшукую зараз так сам
Його сліди між всіма слідами?
Чому ж я голос його до нестями
Чую один між всіма голосами?
Чому ж так яскраво між всіх обличч
Його лише бачу я віч - на віч?

3. БІЛЯ ПІДНІЖЖЯ МАШУКА

1

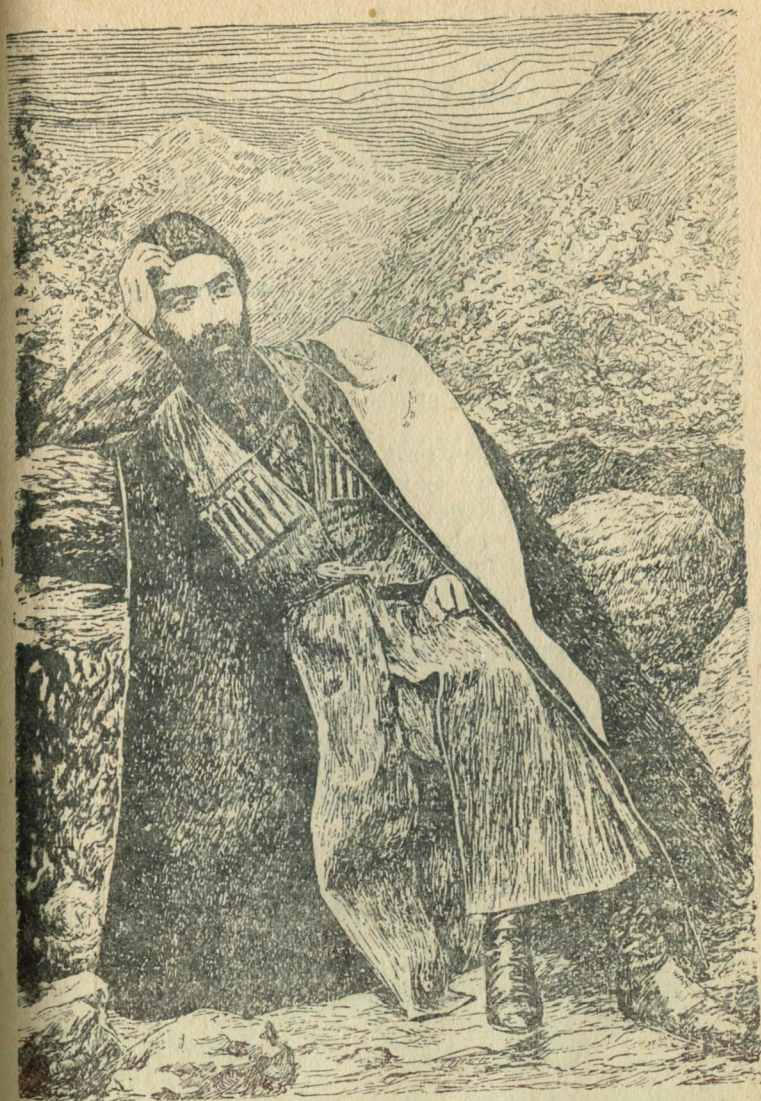
Вже вбивця бездушно, свідомо
На нього навів пістолет,
А він стояв нерухомо,
Спокійно дивився вперед.

Так де ж їм, і як зрозуміти
Хоч декому з цих людей,
Що йому написано жити
Ще дуже багато років,
Та ні — не років, а віків.

2

Його тіло повезли кудись там
У Пензенську далечінь.
Але ж його дух залишився
Отут серед верховин.

І кожна скеля і камінь,
І гори навколо, ген - ген,
Встають живими рядками
Його безсмертних поем.

Kocura

(1859 — 1939)

Коста Хетагуров

ПОГЛЯНЫ!

На ласку долі батько нас лишав,
А ласки матері я зовсім не зазнав,
Із юних літ з вітчизною в розлуці;
То тут, то там, як подорожній, жив,
Як лист одірваний, що вітер закружив,—
Весну життя провів в незгодах я, у муці ...

Тож я сказав: що жити, як в лісу?—
Самітну голову назад я понесу
В мою Осетію, край рідний та суворий ...
І сльози радості з очей моїх лились,
І серце зрушене здригнулося мов лист,
Коли поглянув я на сніжні наші гори.

Вернувся я. І що побачив там?
Іще біднішим, ніж бував я сам,
Тебе, народе мій, прийшлося мені застати,
На наших горах, на полях розлогих
Немає місця нам, нема дороги,
Де б сісти, де б ходять, де працювати ...

Народ в ярмі, люд темний та голодний.
Не знаєм, що таке являємо сьогодні,
Що жде в майбутньому — не знаємо самі;
Куди ідем сліпуючи — не знаєм,
О, Уастирджі, глянь, як ми конаєм,
Щоб зовсім ми не згинули в ярмі!..

Переклав з осетинської
Ст. Крижанівський

А-ЛОЛ-ЛАЙ

Сисонька гойдається,
тобою місяць грається,
синачку мій, зростає!
А-лол-лай!..

Воленьки зростатимеш
маму годуватимеш,
нітьком білим буду я
бі, душа моя.

Тя як пекло. Батько зліг,
речний важко занеміг
чорної роботи...
м, милий, без турботи...

Коли, синочку, ти зростеш,
Тієї ж долі не минеш...
На долю не вважай!
А-лол-лай!

Арчиту з кожної б ти зробив,
В макіті б сіно з гір возив,
Голодний та сумний...
Засни, синочку мій!

Мені б носив ти з лісу хмиз...
Тоді, не в силі стримать сліз,
Тобі сказала б я —
Радість ти моя!

Сказала б я — люби наш край,
Як ми помрем — не покидай,
Ти гір своїх — не забувай,
А-лол-лай!

Переклав з осетинської
Ст. Крижанівський

* * *

турботно здіймаються груди,
мозинки немає в очах, —
сіяний квітами, всюди
стелився тобі зоряний шлях.

ка втомлена млою негоди
косинцями брів не лежить,
райдуга, щастя свободи
молодому горить.

Не стискається серце в тривозі,
не таїться в нім горе, печаль...
Все тобі усміхалось в дорозі,
голуба усміхається даль.

Поспіши!.. На шляху не вагайся
і продовжуй цю радісну путь,
щоби сумнів у душу не вкрився —
мою пісню скоріше забудь...

Переклав з російської
Іван Клименко

НА СМЕРТЬ М. З. КІПІАНІ

Вмер ... І холодне це слово
сумом безмежним доходить до нас.
Вмер він ... І ти, обездолений знову,
плачеш і стогнеш, мій рідний Кавказ ...

Так, загубив ти достойного сина ...
Все, що ти нашій сім'ї завіщав,
в образі скромнім простого грузина,
все незабутній наш брат в собі мав.

Чи їх багато було, що народу
Всього себе до кінця віддали,
Вірно боролись за нашу свободу,
розуму світоч у саклі несли ?

Ні, небагато. Лице незабутнє
наші нащадки згадають не раз ...
Плач ... І я знову повірю в майбутнє,
чуючи плач твій, мій рідний Кавказ.

Переклав з російської
Іван Клименко

Петро Вовк

КОСТА

На фоні ранкової голубизни витеюваті пунктири гірського пасма, пом'якшені ніжним молочно-білим туманом, нагадують талановиті картини незвичайної краси. Біля підніжжя зелених гір розкинулось місто Орджонікідзе, колишній Владикавказ, столиця Радянської Осетії. Ще здалеку з вікон вагона видно високі димарі електроцинкового заводу і урядовий будинок, оточений шерогою струнких кипарисів.

Навкруги міста, ніби гнізда ластівок, на гірських стремнинах почіплялись осетинські селища. В багатьох з них і досі збереглися кам'яні сторожіві вежі, тепер напівзруйновані і забуті.

Оповідаючи про подоріж в Арзрум, Пушкін так передав свої враження: «Ми досягли Владикавказа, колишнього Кап-Кая, предвир'я гір. Вівточиний осетинськими аулами. Я відвідав один з них.

Осетини найбільш з племен, що живуть на Кавказі».

Осетія — країна гір. Придатної землі для посіву тут зовсім мало. На крутій скелі осетин очищав від каміння латочку на кільканадцять квадратних метрів і сіяв на ній зерно. Дуже часто щедрі дощі змивали посів разом з землею в прірву, а то й зібраний врожай розмете вітер по горах.

Свободолюбний і гордий осетинський народ довго чинив опір царським колонізаторам, які обдирали до нитки гірські племена і жорстоко карали непокірних. В 1830 році князь Абхазов спалив дощенту осетинські аули Хідісус, Лац і Барзикау. На скарги скривдженого народу царські сатрапи відповіли подвійним гнітом. Одного разу, коли уповноважений від кількох селищ повернувся до головнокомандувача на Кавказі Ціціанова з скаргою, він посланців арештував і наказав:

«Карати, колоти й рубати осетин нещадно! Палити їхні житла».

Один старик з селища Нар так розповідає про дореволюційну Осетію:

— Лише одна письменна людина була на весь аул — сільський писар. Щоб написати скаргу, треба було йому платити гроші або натурою. На сотні кілометрів навкруги не було лікарні і з 10 народжених дітей восьmero помирало...

В гірському аулі Нар 1859 року народився основоположник осетинської літератури і осетинської літературної мови Костянтин Леванович Хетагуров, прозваний в народі — наш Коста.

Ще за дитячих років Коста залишився без матері і батько віддав його на виховання до своєї родички. Недалеко від аула на крутій стремнині ще й досі залишилось кладовище, де юний Коста з торбиною за плечима пас

вель і плакав над могилою своєї матері. Можливо тут вперше він відчув велике горе свого народу, щоб потім перелити його в пісні і вірші.

В перші роки перебування в Ставропольській гімназії Коста почав являти свої здібності. Його класні роботи з малювання високо оцінили педагоги. А перші вірші, прочитані в гімназійній вечірці, міцно закріпили в ньому оцінку талановитого юнака. Але гімназії Коста не закінчив. Важкі матеріальні умови примусили залишити учобу. Проте юнак не заспокоюється. Після довгих турбот і наполягань Коста поступає до Петербургської художньої академії. За видатні творчі успіхи одержує так звану гірську стипендію і цілком віддається улюбленій справі.

У невеличкому музеї на одній з затишних вулиць міста Орджонікідзе зберігаються кілька монументальних картин, намальованих Костою під час його перебування в академії. Це твори головно на релігійні сюжети (така була академічна мода). Проте в них нема й тіні містики. Картини виконані в реалістичному стилі. Пізніше Коста малює ряд картин на теми з життя народу і вони ще довго залишаться неперевершеними шедеврами образотворчого мистецтва. З них особливо визначаються «Дитяча праця на кам'яноломнях» і «За водою».

Закінчити академії Кості не пощастило. Гірські стипендійні гроші розтратив царський сатрап — начальник Баталпашинського повіту (нині Черкеська Автономна область), і Хетагуров, позбавлений матеріальних засобів, змушений залишити стіни академії і повернутись на батьківщину.

Жахливу картину побачив Коста в своїх рідних горах. Місцеві поміщики і царські сатрапи довели горців до краю нужди. Кращі клапті землі забарали поміщики - алдари, а бідняків все далі й далі витісняли в дикі й голі ущелини, засуджуючи народ на голод і вимирання.

Будучи уже знайомим з ідеями Чернишевського, Добролюбова, з творами Некрасова, Коста виступає активним захисником свого народу. Він пише полум'яні вірші й пісні, в яких ганьбить царських чиновників і місцевих феодалів. Його гнівні рядки, сповнені горя, звучали призивно, як набат, закликаючи народ до об'єднання:

«Цепью железной нам тело сковали,
Мертвым покоя в земле не дают,
Край наш поруган, и нивы отняли,
Всех нас позорят и розгами бьют.
Мы раскололись, не знаем отчизны,
Скот разгоняет так бешеный зверь.
Где же ты вождь наш?! Для радостной жизни
Нас собери своим словом теперь!
Враг наш ликующий в бездну нас гонит.
Славы желая, безславю мы мрем.
Родина - мать и рыдает и стонет...
Вождь наш! спеши к нам! Мы к смерти идем».

Вірш «Додой» («Рыдание»), як і багато інших глибоко ліричних поезій Кости зібрано в збірнику осетинських віршів «Ірон фандир» («Осетинський ліра»). В цих поезіях поет відобразив прагнення й почуття народу. Використавши народні мотиви і настрої,кладаючи в кожний рядок шматочок

ясного серця, поет створив неперевершені по своїй емоційності рядки, які, як на крилах, розлітались по курних саклях і запалювали в осетин вогонь ненависті до своїх ворогів і прагнення до визволення.

Поет умів не тільки яскравими фарбами накреслити скрутне становище народу, він заглядає в майбутнє і бачить, як на сході вже загоряється зірка революції. Він бачить:

«Минуты сочтены... Повсюду бьют тревогу,
Уж брезжит луч зари, играя на штыках!»
(«Не упрекай меня...»).

Коста не обмежувався національними рамками, він глибоко проникав своїм талантом і в соціальні взаємини:

«Люблю я целый мир, люблю людей, бесспорно,
Люблю беспомощных, обиженных сирот,
Но больше всех люблю,— чего скрывать позорно,—
Тебя, родной аул и бедный наш народ».
(«Не верь, что я забыл...»).

Цю думку поет повторює багато разів. У вірші «Перед памятником М. Ю. Лермонтова» Коста говорить: «Вот предвестник желанной свободы!» І ще раз підтверджуючи свою віру в те, що така свобода настане, він, звертаючись до народу:

«Не умрет, не поблекнет в тебе уж тогда
Его образ задумчивый, гордый,
И в ущельях твоих будут живы всегда
Его лиры могучей аккорды...»

Поезіями, зібраними в книзі «Ірон фандир», Коста поклав основу осетинської художньої літератури. Щирий ліризм, велика поетична майстерність, соціальна правдивість — все це зробило вірші Коста близькими й рідними масам. Його пісні й поезії будили в осетина самі близькі думки й почуття — любов до свободи і палку ненависть до гнобителів.

Пісні Кости і тепер співають у колгоспах. Вони стали частиною народного фольклору. З піснями Кости йшли червоні партизани в бій проти білих банд. Колишній червоний партизан Джанаев - Созирико з аула Заримаг пригадує як вони співали «Походну пісню» Кости. Пісня сподобалась Сергію Миновичу Кірову і він записав її собі до блокноту.

Кращі свої твори Коста написав в період своєї активної громадської діяльності. Це припадає на 90 роки XIX сторіччя. Його збірка «Ірон фандир» вийшла з друку 1899 року (хоча й написано вірші набагато раніше). Через кілька тижнів книга була конфіскована царськими жандармами, а згодом самого Косту вислано за межі рідного краю в Херсон. Це вже було не перше заслання. Перший раз Коста вислали 1891 року, але в 1895 році сестра змушений був відмінити своє рішення і поет залишився працювати в Ставрополі. В цей період Коста багато пише в газетах, висвітлюючи скрутне життя гірських народів. За це його знову було вислано на 5 років.

Жителька м. Херсона Д. С. Ходос пригадує як проживав Коста під час заслання в неї на квартирі, на Театральній вулиці, 15:

«Жив самотньо. Зранку ходив відмічатись в поліцію. Сумний був і мало-балакучий. Більше часу писав і малював. Бували хвилини, коли він наче оживав: його ніжні чорні очі загорались вогниками, бліді щоки спалахували рум'янцем. Це бувало, коли оповідав про свою країну, коли розмова заходила про життя народу бідного».

В цей період у херсонській газеті «Юг» було видруковано листа, в якому Коста обурювався з приводу неправильного висвітлення одеською газетою «Одесский листок» справи Дрейфуса.

В Херсоні Коста Хетагуров написав комедію російською мовою «Дуня», яку передбачав ставити в Херсоні антрепренер Каширін. Але «Дуня» не побачила сцени за життя поета. Тільки після революції її було поставлено на батьківщині Коста в м. Орджонікідзе.

В 1900 році Коста повертається на Кавказ. Проте в дозволі було оговорено — дозволяється жити в Терській області за виключенням Владикавказу і Владикавказського округу, тобто поетові забороняли проживати в рідній Осетії.

1906 року 1 квітня Коста не стало. Прощатись з поетом прийшли гірські народи з багатьох куточків Кавказа. Це була грандіозна демонстрація любові народу до свого поета. Багатьма мовами промовляли на могилі Коста. Його призивні вірші з новою силою зазвучали після смерті.

Радянська Осетія разом з усіма народами радянської країни святкує славний ювілей свого великого поета. Аул Нар, де народився Коста, перейменований в селище Хетагурова. Тут буде споруджений пам'ятник поетові. В селищі, де налічувались раніше одиницями письменні, тепер діти вчаться в середній школі, десятки юнаків і дівчат закінчують вищі навчальні заклади.

До ювілею вийшов збірник поезій «Ірон фандир» та поезії, писані російською мовою.

Поряд з Пушкіним, Шевченко, Руставелі, пам'ять про Косту вічно житиме в серцях могутнього радянського народу.

Андрій Клочья

ЩОДЕННИК МИКОЛИ ГАВРИЛОВИЧА ЧЕРНИШЕВСЬКОГО

П'ятьдесят років минуло з дня смерті великого руського соціаліста марксового періода, революціонера - демократа, великого просвітителя Миколи Гавриловича Чернишевського.

«Вряд ли кого -нибудь Владимир Ильич так любил, как он любил Чернишевского. Это был человек, к которому он чувствовал какую-то непосредственную близость и уважал его в чрезвычайно высокой мере» (Н. К. Крупская)*.

«Щоденник» М. Г. Чернишевського років 1848 — 1853 яскраво розповідає як формувався світогляд «великого руського вченого і критика» (К. Маркс). Зі сторінок «Щоденника» виростає образ кристально-чесного, щирого патріота своєї вітчизни, рицаря революції.

«Щоденник не був призначений до друку. В ньому Чернишевський міг скинути езопівську мову і писати все що думав, ясно, широко і одверто. Великий подив у сьогоднішнього читача викликає цей «Щоденник» 20-річного студента. Яке багатство духовних інтересів! Яка наполегливість в досягненні мети, яка сила волі в прагненні боротьби за щастя народу!

«Если писать откровенно о том, что я думаю о себе, не знаю, ведь это странно,— мне кажется, что мне суждено, может быть, быть одним из тех, которым суждено внести славянский элемент в умственный, поэтический и нравственный и практический мир, или просто двинуть человечество по дороге несколько новой» (23 вересня 1848 р.).

Ця впевненість в свої сили проходить через увесь щоденник. Студент Чернишевський впевнений, що цей щоденник буде корисний для біографів: «которые я жду потому, что в сущности думаю, что буду замечательный человек» (10 грудня 1848 р.).

Разом з впевненістю в своє майбутнє, як видатного діяча, Чернишевський високо розцінює значіння ідейності в боротьбі.

«Я несколько не подорожу жизнью для торжества своих убеждений, для торжества свободы, равенства, братства и довольства, уничтожения нищеты и порока, если только буду убежден, что мои убеждения спра-

* Із статті А. В. Луначарського «Этика и эстетика Н. Г. Чернишевского перед судом современности». «Вестник ком. академии», кн. 25.

ведливі і восторжествують, і якщо впевнений буду, що восторжествують, вони, навіть не пожалують, що не увижу дня торжества і царства їх, їм солодко буде умерти, а не горько, якщо тільки в цьому буду переконаний (10 грудня 1848 р.).

І Чернишевський готує себе, як борця. Він проривається крізь казенну, мертвечину тодішньої офіційної науки. Різними засобами то читаючи журнали і газети по кондиторських та кафе, то дістаючи книги приватно у знайомих і друзів, часом купуючи, Чернишевський пробивається до справжньої, прогресивної передової на той час науки, засвоює передові революційні та прогресивні на той час теорії.

Любов до вітчизни, бажання бачити народ щасливим і радісним, вплив революційних рухів 1848 року на Заході («Политика — уважение к заводу и убеждение, что мы никак не идем в сравнение с ними, они мужики, мы дети»), вплив, ще свіжий, статей Белінського, відгомони грудневого повстання 1825 р., твори Герцена формують ставлення студента Чернишевського до неприглядної дійсності сатрапії Миколи Палкіна. Знайомство з членом революційного гуртка Петрашевського, студентом Ханиковим, підсилює, загартовує ненависть до царизму. Під час зустрічей з Ханиковим, Чернишевський веде розмови про революцію. «Более всего говорили о возможности близости у нас революции... Итак, по его словам (Ханикова. — А. К.), это вещь, конечно, возможна и которой, может быть, недолго дожидаться» (11 грудня 1848 р.).

Чернишевський в «Щоденнику» називає себе представником «крайней левизны, ультра» (2 серпня 1848 р.). Гнівно картає реакціонерів, що розстріляли австрійського революціонера Роберта Блюма. «На виселицу Виндширца и всех» (14 листопада 1848 р.). Але в той же час він бачить гнобительську суть буржуазної демократії і розкриває всю її потворність, хижацтво.

— «Эх, господа, вы думаете, дело в том, чтобы было слово республика, да власть у вас — не в том, а в том, чтобы избавить низший класс от его рабства не перед законом, а перед необходимостью вещей... А то вздор — то! Не люблю я этих господ, которые говорят свобода, свобода — и эту свободу ограничивают тем, что сказали это слово, да написали его в законах, а не вводят в жизнь, что уничтожают тексты, говорящие о неравенстве, а не уничтожают социально порядка, при котором ^{9/10} — орда, рабы и пролетарии, не в том дело, будет царь или нет, будет конституция или нет, а в общественных отношениях, в том, чтобы один класс не сосал кровь другого» (8 вересня 1848 р.).

Бачучи з досвіду революції у Франції, що так званий буржуазний демократизм замінює одні кайдани іншими, що це демократія для купки багатіїв, які словесною мишурою свобод і рівності прикривають кайдани жахливого соціального і економічного нерівності, М. Чернишевський не без підстав вважає себе, свої погляди за крайні революційні.

«Мне кажется, что я стал по убеждениям в конечной цели человечества решительно партизаном социалистов и коммунистов и крайних республиканцев, монтаньяр решительно... (18 вересня 1848 р.).

Ідейний розвиток молодого Чернишевського, усталення його світогляду, ідеолога селянської революції, все це повинно було відбитися на його ставленні до монархії. 20 січня 1850 року Чернишевський викладає свій погляд на монархію. Він пише, що абсолютизм: «...во-первых, стоит народу денег и слез и крови, во-вторых — как замок в своде сдерживает, сдерживает и развивает аристократию. Итак, теперь я говорю: погибни, чем скорее, тем лучше, пусть народ неприготовленный вступит в свои права, во время борьбы он скорее приготовится; пока ты не падешь, он не может приготовиться потому, что ты причина слишком большого препятствия развитию умственному даже и в средних классах; низшим, которые ты представлял на решительное угнетение, на решительное иссосание средних, нет никакой возможности понять себя людьми, имеющими человеческие права».

Мрії Чернишевського — це чекання революції, віра в те, що вона неминує, що вона принесе нове життя. «Вот мой образ мысли о России, ожидающей близкой революции, и моя надежда ее» (20 січня 1850 р.).

Ця думка провідна. Вона формує світогляд великого революціонера. Вона дає йому натхнення на протязі всієї його безперервної боротьби з царизмом. В розмові зі своєю нареченою Чернишевський висловлює впевненість у неминучості революції і участі своєї в ній. Збагачуючи свої знання, вносячи передові теорії того часу, усталюючи свій світогляд, мріючи про майбутню революцію, Чернишевський виростає перед нами, як людина, у якій переконання не розходяться з ділом. Накреслюючи життєву лінію на майбутнє — «через несколько лет я журналист и предводитель, или одно из главных лиц крайней левой стороны» (11 липня 1849 р.), Чернишевський разом з тим намагається вести революційну пропаганду. Скупі записи в «Щоденникові» свідчать про це. «Переезжал, толковал с солдатом» (5 липня 1849 р.). «Потерял наконец ножной шпиги, воротился искать, мужик подкал. Я сказал, чтобы он пошел со мною до города, где я разменяю свой медковый, который взял у Любиньки. Пошли, стал говорить я, стал вливать в него революционные понятия, расспрашивал, как они живут» (20 червня 1849 р.). А 12 лютого 1850 року М. Г. Чернишевський записує навіть короткий зміст своєї пропаганди: «...перевозчик на Неве сказал, что закатчик свезет; я сел и говорил с ним об их положении, как притесняют, только вообще говорил, что должно стараться от этого освободиться... Когда студа ехал... говорил уже с извозчиками весьма ясно, что (надо) сделать, что требовать добром нельзя дожидаться».

Чернишевський, запальний борець за соціалізм і демократію, вже в 1850 році розуміє роль преси, роль і значення друкованого слова. Мріючи про таємний друкарський станок, він водночас відшукує засоби і форми, щоб підштовхнути розвиток революційної свідомості, розвиток революційних поглядів. Він мріє про прокламацію, що в ній можна було б проголосити звільнення селян, знищення рекрутчини. І гадає, що треба зробити це в формі маніфеста. Але ця форма навіть у мріях не може задовольнити Чернишевського. Він рішуче заперечує цю свою думку, бо брехня може пошкодити справжнім революційним відзовам (запис від 15 травня 1850 р.). Лише через 11 років здійснив свою мрію Чернишевський, а саме: в 1861 році він пише прокламацію «К барським селянам», в якій закликає селян до повстання, накриваючи кріпосницький характер так званої реформи 1861 року.

Розгляд «Щоденника» М. Г. Чернишевського показує, що провідною рисою характеру великого просвітителя є його цілеспрямованість, його відданість справі революції, його наполегливість у досягненні мети. Мрії своєї М. Г. Чернишевський завжди намагався зреалізувати в конкретній боротьбі.

М. Г. Чернишевський знав французьких утопістів (Фур'є, Сенсимона і інших), англійську політичну економію (Адам-Сміт, Джон Стюарт Міль), німецьку філософію Гегеля і Фейєрбаха. Сильне враження справила на Чернишевського філософія Фейєрбаха, що з нею його, як і з Фур'є, познайомив Ханіков. «Прочитав вчора і нині утрое Фейєрбаха до 180-ї сторінки, як спочатку все згоджувалося, так з того часу, як став він говорити про значення божественности слова, тайны создания из ничего и т. д., не стало згоджуватися» (10 березня 1849 р.). Але вже 19 серпня 1850 року М. Чернишевський веде пропаганду філософських поглядів Фейєрбаха, прагне «обратити в веру Фейєрбаха» брата своєї знайомої. «Скептицизм в деле религии развился у меня до того, что я почти решительно от души предан учению Фейєрбаха» (15 вересня 1850 р.). Проте М. Г. Чернишевський в своєму розвитку, як філософ, не зупинився на наслідуванні Фейєрбаха, а, засвоюючи кращі сторони Фейєрбахової філософії, пішов далі.

«Чернышевский — единственный действительно великий русский писатель, который сумел с 50-х годов вплоть до 1888 года остаться на уровне цельного философского материализма и отбросить жалкий вздор неокантианцев, позитивистов, махистов и прочих путаников. Но Чернышевский не сумел, вернее: не мог, в силу отсталости русской жизни, подняться до диалектического материализма Маркса и Энгельса. (В. И. Ленин, том XIII, ст. 295).

«Щоденник» розкриває нам літературні уподобання Чернишевського, його розвиток, як літературного критика. Він високо оцінює значення Лермонтова і Гоголя, називаючи їх «нашими спасителями» (28 липня 1848 р.). Через рік Чернишевський записує:

«Литература. Теперь ничего нет в голове, поклоняюсь Лермонтову, Гоголю, Жоржу Занду» (11 юлія 1849 р.).

Крім того на сторінках «Щоденника» розкидані дрібні зауваження з приводу творів багатьох письменників: Достоевського, Дюма, Гюго, Іскандера (Герцена) тощо.

В «Щоденнику» М. Г. Чернишевського можна знайти багато думок, що їх потім письменник, змужівши, розвинув у своїх дозрілих творах. Проте сьогодні, коли ми згадуємо роковину смерті письменника, варто, нам здавалось, нагадати і цей його твір. В ньому, як в дзеркалі відбилися процеси формування світогляду великого сина руського народу, бійця, революціонера-демократа, великого просвітителя М. Г. Чернишевського.

Георгій Дімітров, звертаючись до нашої молоді, дав таку оцінку роману М. Г. Чернишевського «Що робити?». «Роман «Що робити?» ще 35 років тому мав на мене... надзвичайно глибокий, чарівний вплив... Протягом місяців я буквально жив з героями Чернишевського. Моїм улюбленим був особливо Рахметов. Я ставив собі метою бути твердим, витриманим, хоробрим, самовідданим, загартувати в боротьбі з труднощами і злиднями свою

і характер, підпорядкувати своє особисте життя інтересам великої маси робітничого класу, одним словом, бути таким, яким уявляється мені бездоганний герой Чернишевського. І для мене нема ніякого сумніву, що саме цей благотворний вплив у моєму юнацтві дуже багато допоміг моєму становленню, як пролетарського революціонера і знаходив свій вираз в дальшій революційній боротьбі»

«Щоденник М. Г. Чернишевського показує, як формувалася світоглядна система М. Г. Чернишевського, розкриває нам благородство його душі, його цілеспрямованість, його високу моральність, чуле ставлення до товариша, його околюдну благородну любов.

Наш радянський читач гаряче любить твори М. Г. Чернишевського. Заразом нашої молоді імпонують основні образи творів Чернишевського, в них читач зустрічає знайомі риси людських характерів. Щаслива радянська епоха Сталіна, виховує у наших громадян як невід'ємні риси характеру любов до Вітчизни, наполегливість у досягненні мети. Наші нові люди щиро, благородно, безмежно люблять Радянську батьківщину. Про таких людей мріяв Чернишевський. Його мрії стали реальністю на Радянській землі.

Ілля Дайхес

ДОКУМЕНТИ ЕПОХИ

Збирання і дослідження знаків поштової оплати, широко відоме під назвою філателії, давно вже стало поряд з колекціонуванням металічних монет і паперових грошових знаків — невід'ємною частиною сучасної культури. Значення колекціонування для вивчення навколишньої дійсності і нашої минулого, для пізнання народів і природи цілого світу — безперечне.

Поштові марки, ці маленькі офіціальні документи, становлять один з найцікавіших об'єктів колекціонування.

Академік І. П. Павлов відносить колекціонерський запал до перших проявів «основної форми життєвої енергії кожного з нас» — «могутнього рефлексу мети». Тим часом наша радянська література по філателії поки що дуже обмежена.

Те нечисленне, що з'явилося в нашій пресі останніми роками «з приводу» і «відносно» філателії, не тільки не може претендувати на розкриття ідеї і суті цього надзвичайно цікавого заняття, що приваблює і сивих академіків і червоношкіх піонерів, — одної з форм культурного відпочинку і одного з засобів самоосвіти, — але швидше показує питання «в кривому дзеркалі». Ми маємо на увазі фейлетони, опубліковані кілька років тому на сторінках вечірніх газет Москви й Ленінграда. Про ці фейлетони можна тільки сказати словами Гете: «Ми звикли, що люди сміються з того, чого не розуміють».

Для того, щоб розкрити, коли можна так висловитися, «душу» філателії, зовсім недосить познайомитися з питанням з спеціального журналу, сучасного каталогу або довідника-словника. Недаремно відомий російський поет, перекладач і вчений літературознавець В. Я. Брюсов, що вельми цікавився філателією і вступив наприкінці свого життя (1923 — 1924 рр.) у Все-союзне товариство філателістів, на неодноразові просьби редакції журналу «Советский филателист» (виходив тоді в Москві) дати щонебудь про філателію, з властивою йому скромністю відповідав, що тих двох років колекціонування, які у нього за плечима, далеко ще недосить для того, щоб виступити з приводу філателії в пресі: він поки тільки приглядається до цього захоплюючого і корисного заняття.

В листі від 24 січня 1924 року на ім'я редактора журналу «Советский филателист» Брюсов, між іншим, писав:

«... Як людина, що звикла до наукової дисципліни, я ознайомився з усією тією філателістичною літературою, яку міг дістати в Москві, між іншим, простудіював всі основні каталоги марок різними мовами, але від

цього до справжніх знань на полі філателії ще дуже далеко. Як письменник, як професор, я звик говорити тільки нове, і дуже боюся, щоб мої скромні думки про філателію (а такі думки, певна річ, у мене виникали) не сталися б відкриттям давно відкритих Америк... Коли мені пощастить складно переказати на папері свої філателістичні думки... я буду щиро просити вас — поставитися до моєї статті з найсуворішою критикою. Якщо не знайдеться в ній нічого цінного й цікавого для справжніх знавців справи, мене не буде тішити її поява в пресі. Треба буде ще повчитися вперед того, як писати статті з філателії».

Свідоме й ідейне колекціонування (а таким тільки воно може й повинно бути в нашій країні) вимагає не тільки знання й уміння, але й довголітнього вивчення справи, а головне — захоплення нею.

Великий англійський натураліст Чарльз Роберт Дарвін у своїй автобіографії каже про те, що запальна любов до колекціонування, яка виявилась у нього з дитячих років, відіграла значну роль у його науковій діяльності.

Листування таких велетнів людської думки, як основоположники наукового соціалізму Карл Маркс і Фрідріх Енгельс, показує, що вони дуже безжально ставилися до знаків поштової оплати — документів епохи — збираючи їх для молодого покоління (зокрема для дочки Маркса).

Відомо, що великий пролетарський письменник А. М. Горький дуже цікавився замолоду колекціонуванням монет, а пізніше, коли жив за кордоном, надавав багато уваги й філателії, будучи членом філателістичних товариств.

Далі, такий універсальний геній, як великий німецький поет і учений Йоганн Вольфганг Гете, був не тільки філософом, натуралістом, художником та мистецтвознавцем, а й запальним колекціонером. «Дім Гете — це пантеон, повний картин і статуй», говорили про Веймарський дім Гете сучасники. Окремі приміщення Гете любовно призначав для своїх природничо-наукових збіранок — фізичних приладів, зоологічних та мінералогічних колекцій.

Нарешті, про значення колекціонування для збереження пам'яток матеріальної культури — документів епохи — свідчить такий історичний епізод.

1871 року російський меценат-колекціонер, відомий бібліофіл С. Д. Полторацький був у Парижі і пережив все те, що пережив весь Париж: облогу французами, голод, проголошення Комуні, її діяльність, боротьбу і падіння і, нарешті, лютування білого терору буржуазії, що здобула перемогу. Полторацький використав своє перебування в обложеному Парижі для того, щоб зібрати плакати й афіші, випущені за цей час. Йому пощастило майже повністю зібрати все те, що вийшло в Парижі, причому чимала частина афіш і плакатів була з небезпекою для життя зірвана Полторацьким з домів... Увесь зібраний матеріал був спакований і при першій нагоді вивезений в Росію. Кінець-кінцем ці матеріали Полторацького були передані Публічній бібліотеці в СПб (нині Ленінградській ім. Салтикова-Шедрина. — І. Д.), де вони зберігаються й досі. Звідтіля вони були взяті для експонування на виставці в відділі «Паризька комуна». Для огляду були виставлені 51 примірник прокламаций, афіш, плакатів і велика кількість карикатур. Ці свідки колишньої боротьби, обвіяні порохом димом барикадних боїв, яскраво й переконливо розповідають про першу спробу скинути владу буржуазії.

Як же виникла філателія — наука про марки?

Потреба у відомостях з далеких місцевостей і країн починається у давній давнині. Засновником пошти вважають перського царя Кіра. За часів Кіра і Дарія Гістаспа (554 — 485 рр. до нашої ери) пошта давньої Персії досягла великої досконалості. Листи передавалися гінцями по естафеті, від одного до другого. Швидкістю своєї роботи славилася і староримська пошта (*cursus publicus Romanus*); вона полегшувала керування величезною державою, що простяглася від Британії до Кавказа, і від устя Рейна до Лівійської пустелі.

В середні віки пошта була зосереджена в руках потужних феодалів, князів, курфюрстів і міських самоврядувань. Як і за давніх часів, вона слугувала дуже невеликій кількості осіб.

1653 року паризька міська пошта запровадила, як знаки поштової оплати, невеликі квитки, які прикріплювали до листів. Це були маленькі клаптики паперу, подібні до наших бандеролей. Штampi уплати за кореспонденцію і мита існували в Лондоні, в Австрії (1773 р.), в Сардинії 1818 р.) і в Китаї (1823 р.). До 1840 року плата за поштові послуги залежала від відстані й була надмірно висока.

6 травня 1840 року в Англії з'явилася на світ перша поштова марка. За винахідника поштової марки довгий час вважали відомого лондонського генерал-поштмейстера Роуланда Гілла, що запропонував багато реформ у поштовій справі і, зокрема, відбирання по одному пенсу за кожні 7 грамів поштового переказу, незалежно від відстані. Проте, багато хто приписує винахід марок книгареві і друкареві Джеймсу Чалмерсу. Річ у тім, що обидва вони виступили в Англії майже одночасно. 1884 року Джеймс Чалмерс виступає з проектами наліплювання марок невеликого розміру і певно визначеного типу. А 1837 року Гілл випускає свій славнозвісний памфлет „*Post office reform, its importance and practicability*“, де обґрунтовує всебічну вигоду нового дешевого (пенну system) поштового тарифу з оплатою наперед через наклеювання марок:

Досвід Англії швидко перейняли поштові відомства інших країн. 1842 р. марки з'являються в Нью-Йорку, 1843 — в Бразилії, 1849 — у Франції, Бельгії та інших країнах. Перша марка Росії вийшла 82 роки тому — 10 грудня 1857 року.

Колекціонування поштових марок виникло майже одночасно з появою їх на світ. Уже в вересні 1841 року на сторінках газети «Таймс» можна було побачити таке оголошення:

«Потрібні поштові марки. Юнак, що бажає обклеїти свою спальню проштампованими марками, уже зібрав, дякуючи своїм приятелям, понад 16.000 примірників. Однак, цієї кількості не досить, і він просить осіб, які співчують йому, надісланням поштових марок дати йому змогу здійснити свій намисел».

На зорі філателії марки збирали не тільки для обклеювання кімнат, але й для набивання подушок, замість пуху, для складання мозаїчних картин. Не дуже давно, 1898 року, один англійський колекціонер склав з марок географічну карту Сполучених Штатів Америки, завдовжки три метри і завширшки два з половиною метри. На цю карту пішло 2.139 марок англійських колоній,

переважно рідкісних, вартістю від 100 до 150 крб. за штуку. Збирали марки «на пари».

Звичайно, таке збирання було ще дуже далеке від філателії. Проте дуже швидко художнє виконання й цікавий зміст поштових марок почали вабати до колекціонування чимраз більше й більше число людей. Приступна ціна й невеликі розміри марки, легкість її одержання, офіційний характер цього матеріального документа — все це робило поштову марку одним з найцікавіших предметів колекціонування.

1861 року у Франції з'являється перший каталог поштових марок, що вийшли в цілому світі до того часу. 1862 року в Англії виходить перший посібник до збирання марок.

Уже перед світовою війною в цілому світі виходило понад 800 журналів, присвячених філателії; існують тисячі фірм і крамниць, що торгують марками; розвивається величезна філателістична промисловість, що виробляє альбоми, виклейки, пінцети, класери та інші приладдя до колекціонування марок.

Нині література по філателії не має собі рівних у жодній галузі колекціонування. Книжки, журнали й газети, присвячені філателії, виходять в найглухіших закутках земного світу — на Ямаїці, в Ісландії, на Мадагаскарі. Серед товстих каталогів марок цілого світу, що виходять щороку, найбільш відомі: Івера — у Франції, Гіббонса — в Англії і Скотта — в США.

Ще перед 1930 роком в цілому світі було понад 50.000 різних марок. Важко уявити, щоб комунебудь пощастило зібрати повну їх колекцію.

Тому останніми часами поширився новий метод колекціонування — добір марок різних країн або одної якоїнебудь країни на окремі теми. Тематика для такого колекціонування без краю різноманітна: історія, політика, економіка, наука, мистецтво в марках — такі головні віхи тематичного колекціонування.

Тематичний добір марок — прекрасна допомога до вивчення різних наук. Цей спосіб особливо цінний для молодих колекціонерів. Бажаючи дізнатися, що змальовано на марці і чому вона присвячена, колекціонери непомітно набувають знань з життя народів і природи цілого світу. Адже кожна марка про щось розповідає, приносить з собою то з глибини віків, то з сучасності якісь образи, розказуючи про якісь події, про людей, про речі...

Крім того, поштові марки є творами найкращих художніх сил, видатних техніків граверної і друкарсько-літографічної справи. Часто марки являють собою прекрасні зразки графіки малих форм, бо виготовлення їх доручають у всіх країнах найкращим художникам, а якість виконання малюнків оцінюється досвідченими журі. Значить марки, як пам'ятники матеріальної культури, можуть бути одним із засобів вивчення епохи, подібно до книг, картин, скульптури.

Історія філателії багата на дуже цікаві епізоди.

Невелику частину цих епізодів ми наведемо тут вперед того, як перейти до основних наших тем — опису марок СРСР і того відбиття, яке дістали в філателії література й мистецтво.

Під час світової імперіалістичної війни 1914—1918 рр. англійцям пощастило вигадати новий дотепний метод шпionажу в Німеччині з допомогою філателії. Цього методу так і не виявили німці під час війни, і він став відомим.

мий аж після війни, і то цілком випадково. Англіїці дуже досконало підробили тодішні найзвичайніші німецькі марки за 10 і 15 пфенігів і надрукували ці марки на папері, обробленому хімічним способом так, що написане на ньому чорнилом виступало тільки після впливу хімічних реактивів. Ці марки мали англійські шпioni в Німеччині. Вони франкірували цими марками свої листи зовсім невинного змісту, адресовані в нейтральні країни. А в марках таїлися шпигунські відомості.

1902 року у Вашингтонському конгресі і сенаті обмірковували питання про фінансування будівництва Панамського каналу. Особливо палкі дискусії були з приводу того, чи треба провести канал через Панама чи через Нікарагуа. За два роки до цього стався вибух вулкану Момотомбо, що знаходиться в Нікарагуа, поблизу запроєктованої траси каналу. Цей вибух був показаний на марках Нікарагуа 1900 року. Під час вибуху корабельня, розташована під вулканом і видна на марці, була зовсім зруйнована. Один з прихильників проведення каналу через Панама дотепно використав цю марку. По одному примірнику її він послав кожному сенаторові. Таким чином, навіть найзапальніші прихильники проведення каналу через Нікарагуа наочно переконалися в небезпечності цього проекту.

1900 року в Домініканській республіці була випущена серія марок з зображенням географічної карти острова Гаїті. На цій карті межі Домініканської республіки з негритянською республікою Гаїті були окреслені так нечітко, що утворювалося враження, ніби частина Гаїті приєднана до Домініканської республіки. У Гаїті з цього приводу виникло велике хвилювання. З'явилась навіть небезпека війни. Нарешті домініканський уряд взяв на увагу заяву Гаїті і вилучив з обігу цей невдалий випуск марок, які, проте, курсували більше року.

Так маленькі символи верховної влади держави — поштові марки — впливають інколи в економіку, політику і взаємні стосунки країн.

КРАЇНА СОЦІАЛІЗМУ В МАРКАХ

I

Далеко в море виходить заводський мол і над ним, неначе чорний рисунок на синьому тлі південного неба, здіймаються підймальні крани. Їх тут ціла родина. Вони беруть дорогий чорний вантаж з вугільника, який щойно пришвартувався коло пристані, зробивши свій щоденний рейс Маріуполь — Керч. І через кожні кілька хвилин маленька вагонетка, кряхтячи під вагою донецького вугілля, перевалюється на роliках через стояк підйомної канатної дороги і лине у повітрі, над пакгаузами і цехами, до ненаситних коксових печей.

День і ніч діловито снують паровози, розвозячи величезні чавунні ковші, готові пролити оксамитний густий струмок рідкого чавуна з його роєм нешвидко падаючих зірочок; яскравими снопами іскор бризкають томасовські

вертори, незграбно нахилиючись, щоб випустити блискучий вогняний порідкої сталі; вогняними язиками полум'я дає знати палаючий кокс про свою появу на світ.

І стоїть над заводом владний співучий гомін, усе заглушуючи собою. Потужний подих домен.

Надвечір, коли велетенські контури домен вимальовуються на застиглих небі хмарах і корпуси заводських цехів відбивають тисячами шибок останні відблиски, далеко на обрії, там, де сходяться води двох морів, закривається палахкотюча заграва.

У пурпурових відблисках від вогняної рідкої маси доменного шлаку, заливаного з ковшів, завод набуває казково-величезних розмірів, і в обрисах цехів ввижаються неприступні замки легендарної Каджеті.

Уночі, коли море спить, осяйна дуга електричних вогнів займається над Керченською протокою. Один кінець дуги вперся в порт, де протяжні гудки проплавних сирен зливаються з пронизливими свистками паровозів, другий — індустріальне серце Криму — Керченський металургійний завод ім. Войкова, конструйований у першій п'ятирічці. Це — один з багатьох утворів соціалістичної індустрії.

Доменні печі показані на мініатюрних плакатах — поштових марках СРСР виходу 1922 року, які пропагують ідею індустріалізації країни, і на марках виходу 1932 року, випущених до 15-річчя Великого Жовтня. Індустріальні сюжети — заводи, молот і ковадло, рука робітника з молотом — можна побачити ще на перших випусках наших марок 1921-22 рр. На них фігурує і всебітно-історична емблема робітничо-селянської радянської влади, емблема соціалістичної держави робітників і селян — серп і молот.

Ще 1923 року на марках СРСР, присвячених Першій всесоюзній сільсько-господарській і кустарнопромисловій виставці, з'являється трактор — символ колективізації сільського господарства. Ці марки, виконані літографським способом у дві фарби, з тонкими і оригінальними, ідеологічно насиченими малюнками, є одні з найкращих комеморативних емісій (пам'ятних випусків) поштових марок Радянського Союзу.

II

Радянська філателія знайомить весь світ з надзвичайними ділами великої Сталінської епохи. Розцвіт науки й мистецтва, гіганти соціалістичної індустрії, героїка радянських буднів — все це відбивають марки СРСР, викликаючи бурю злоби й лютого гніву у ворогів, захоплення й гордості у наших друзів в цілому світі.

Згустки історії, німі свідки епохи — поштові марки розказують і про героїчне минуле великої сім'ї народів Радянського Союзу, що разом з доблесною Червоною Армією пройшов тяжкий шлях завзятих боїв з внутрішніми і зовнішніми ворогами робочого класу й селянства.

Марки епохи громадянської війни дають наочний допоміжний матеріал для вивчення історії перемог нашої Червоної Армії, що розбила наголову накинута за межі країни озброєні до зубів орди чужоземних інтервентів,

кровожерні банди й білогвардійські армії руських поміщиків і капіталістів вкрила себе нев'янущою славою.

Ось невеликі казенні марки тюрми народів — царської Росії — з убогими малюнками в стилі «рюсс», з самодержавними орлами і з чорними надпечатами на них. На ходових номіналах цих марок виконані друкарським способом і від руки перепечатки: 3, 5, 10 руб. Це марки Кубані й Дону, випущені чорними воронами — генералами Корніловим, Каледіним, Красновим...

Кривавий «диктатор», «верховний правитель» Сибіру під час громадянської війни — Колчак, — розстріляний за постановою Іркутського ревкомів 1920 року, — позначив свою недовгу владу «надпечатами», що увійшли в каталоги під рубрикою «марки Сибіру».

А ось «новочеркаська серія» марок «Єдиної Росії», випущена ватажком південно-російської контрреволюції, генералом Денікіним.

Свої марки, випускали також Юденіч (з написами «ОКСА» — «Особый корпус северной армии» і «Сев.-зап. армия»; останній напис — перепечатка — був виконаний у псевдо-слов'янському стилі) — на півночі; мусавистів — дашнаки і меншовики — в Азербайджані, Вірменії та Грузії, «Українська Народна Республіка» і Скоропадський — на півдні.

Досі маркові емісії епохи громадянської війни залишаються у філателістів предметом вивчення й дальшої систематизації з огляду на надзвичайну їх різноматність, розмірно невеликі тиражі окремих випусків і велику кількість фальшивих надпечаток — «провізорій» (випуски тимчасових урядів).

III

Серед марок РСФРР, випущених 1921 року, найбільший успіх у філателістів цілого світу досі має знаменита марка-алегорія, гравірована на сталі (вартість в 40 крб.), з зображенням убитого дракона, топтаного робітником.

На трьох поштових марках однакового рисунку (рука робітника з молотом на тлі димючих заводських коминів і зруйнованих будинків тюрми і біржі), випущених РСФРР 1922 року, вперше в історії з'являється великий лозунг Комуністичного Інтернаціоналу: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!».

Не можна не сказати кілька слів про вдалу, просту і промовисту серію марок, якими було відзначено п'ятиріччя Великого Жовтня. На них зображений м'язистий оголений робітник, що вибиває на стіні молотком і зубилом знаменні дати «1917 — 1922».

Того ж року мають обіг і поштово-добродійні марки на користь голодуючих. Ця серія, що складається з чотирьох марок з коротким написом: «Голодуючим», зображує види транспорту — пароплав, автобус, паровоз і літак.

І, нарешті, 1922 року на поштових марках РСФРР з'являється зображення робітника — хазяїна, творця і реформатора нового світу.

1923 року виходять у світ марки СРСР у твердій золотій валюті з зображенням славнозвісних скульптур Шадра (бюсти робітника, селянина і червоноармійця). Ця серія марок, вартістю від 1 коп. до 5 крб. відома серед філателістів під назвою «золото».

Наприкінці січня 1924 року радянська філателія відзначає дні великої

роботи трудящих цілого світу екстремним випуском траурних марок з портретом Володимира Ільїча Леніна.

Відтоді зображення безсмертного генія пролетарської революції починає з'являтися на радянських марках ряду випусків. Це курсуюча досі серія випуску 1927-28 рр., сучасна серія випуску 1929-30 р.; прекрасно виконані марки-гравюри високих вартостей — в 1, 2, 3, 5 і 10 крб.; добродійний випуск 1926-27 рр. (Ленін в дитинстві); ювілейні серії «1917 — 1932» (15-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції в СРСР) і «Десять років без Леніна», випуску 1934 року.

Остання серія, що характеризує досконалість свого виконання сучасні роки — роки яскравого розквіту радянської філателії — і має заслужений успіх, дає на марці, поруч з ленінським профілем, зображення найгеніальнішого продовжника діла Маркса — Енгельса — Леніна, великого вождя народів — Йосифа Віссаріоновича Сталіна.

Ця марка уже тепер є великим раритетом.

Основоположникам наукового соціалізму, великим геніям людства — Карлу Марксу і Фрідріху Енгельсу — присвячені дві фарбові серії радянських марок.

На трьох марках першої серії, випущеної 1933 року на спомин 50-річчя з дня смерті Маркса, зображені: вид міста Тріра, де народився великий мислитель-революціонер, з його головою в овалі; вид могили Маркса в Лондоні, з тим самим зображенням; відомий портрет Маркса і його факсиміле.

На чотирьох марках серії, випущеної 1935 року, зображено портрет друга й соратника Маркса, великого теоретика революційного пролетарського соціалізму — Фрідріха Енгельса. Марки випущені до 40-ліття з дня його смерті.

У листуванні Карла Маркса і Фрідріха Енгельса є інтересні відомості про їх ставлення до філателії*.

Перед нами два листи, адресовані Марксу Енгельсом 1863 року. Дати цих листів: 21 квітня і 20 травня.

У першому листі Енгельс пише:

«...тому закінчую лист, додаючи ще декілька марок для Тусеньки. Багато марок в двох примірниках. Дублети тут ідуть на обмін. Італійськими, швейцарськими, норвезькими і деякими німецькими марками можу служити у великій кількості».

А в другому листі:

«...Додаю знов декілька марок. Нині в конторі крадуть багато марок».

Ці короткі згадки про марки в ділових наукових листуванні Маркса і Енгельса свідчать не тільки про спеціальну домовленість щодо марок, яка очевидно існувала між ними, а також і про те, що Маркс заохочував заняття своєї восьмирічної дочки філателією. А Маркс, як відомо, віддавав надзвичайно багато уваги вихованню своїх дітей. Свій лист до Енгельса від 9 квітня 1863 року Маркс починає так: «Дорогий Фредерік, Тусенька захоп-

* К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. XXIII, стр. 143, 148 и 149; Институт Маркса — Энгельса — Ленина; Партиздат, Москва, 1932.

лена листом і його вмістом і не втримається від того, щоб «особисто» тоді відповісти»... Очевидно, і тут мова йде про марки.

Енгельс, як можна думати на підставі цитованих листів, теж дуже цікавився філателією, хоч вона була тоді тільки в зародковому стані. Енгельс згадує про «крадіжку» марок (очевидно службовцями контори, з листів, що пройшли пошту), а також і про таку суто філателістичну подробицю, як можливість обміну «дублетами».

Якщо таких два величезних розуми, як Карл Маркс і Фрідріх Енгельс, ще 75 років тому прищеплювали дитині любов до філателії, то при сучасному стані філателістичної науки, що дістала визнання у всіх культурних країнах, роль свідомого колекціонування в справі комуністичного виховання підрастаючого покоління стає зовсім очевидною.

Тим часом шлях нашого юного колекціонера часто ще буває дуже тернистий. Дуже часто ніхто з близьких не може з'ясувати початкучому колекціонерові справжній сенс і значення філателії. Колекціонування марок часто швидко надокучає дітям тільки тому, що ніхто з дорослих не подбає, а інколи і не зуміє з'ясувати дитині різницю між філателією та іншими звичайними дитячими «захопленнями», от як збирання обгортки від цукерок або цигаркових коробок.

І діти покидають шлях колекціонування, зібравши без ніякої системи декілька сот марок.

У з'ясуванні ідей радянської наукової філателії, потяг до якої буває у дітей інколи дуже глибокий і тривалий, їм повинні помагати старші — родичі, учителі і шкільні організації. Вони повинні систематично з'ясовувати дітям значення філателії для обізнання з політичним устроєм, з географічними, етнографічними і кліматичними особливостями, з мовою, монетною системою, технікою і транспортом, з культурою й побутом усіх країн і народів. Досить зацікавити дитину хоч би такою улюбленою колекціонерами темою, як «великі люди — діячі літератури, науки і мистецтва в марках», щоб вона, систематизуючи свою колекцію, побачила необхідність знати біографію, твори, особливості творчості тих людей, що їх портрети дивляться на неї з сторінок її маркового альбому. Так приходить до дитини уміння користуватися довідником, словником...

Потрібний тільки цікавий і допитливий підхід до діла, потрібна пильність і бажання повно усвідомити матеріал, над яким працюєш, — а це саме ті властивості, якими відзначається наше щасливе й життєрадісне «сталінське плем'я».

IV

Без краю різноманітні маркові емісії Радянського Союзу.

Кожна нова серія марок являє чудові зразки графіки малих форм, насичені глибоким історичним змістом. В цьому можна було ще раз переконатися зовсім недавно, розглядаючи поштові марки, випущені в світ 1938 року в дні повернення до рідного краю чотирьох радянських героїв-учених з нечуваної в історії наукової експедиції на дрейфуючій крижині. В скупих і промовистих образах на малесеньких плакатах — поштових марках був зображений легендарний шлях експедиції радянських літаків з Москви на Північний полюс через Холмогори, Нар'ян-Мар, Маточкин Шар і Нову Землю... На марках

ви могли б помилуватися славним і непереможним червоним прапоромшої батьківщини, який гордо має над верховиною світу — Північним полюсом.

Ще одна серія була присвячена самим героям. На перших двох її марках зображені папанінці на крижині, які вітають радянські кораблі, а на ви-двох номіналах серії — портрети героїв-учених на тлі корабельних труб, гол і прапорів «Таймира».

Головні комеморативні випуски марок Радянського Союзу так розподі-ються по роках:

1924. Траурні портретні марки на спогад В. І. Леніна.

1925. Марки з зображенням Ленінського мавзолею на спогад перших ро-ків з дня смерті вождя.

Цього року випущено такі: ювілейні марки до 200-річчя Академії Наук (Лінійний Академії і портрет М. В. Ломоносова в овалі), портретні марки на спогад 20-річчя з дня смерті російського фізика і визначного електротех-ніка — винахідника радіо-інженера Попова, що перший у світі винайшов 5 року радіотелеграф. Як відомо, технічне розв'язання цього знаменитого криття гальмувалося тим, що царське морське відомство видало Попову 300 крб. (1) для експлуатації винаходу... Трохи пізніше італієць Марконі, користавши ряд попередніх робіт, добився передачі звуків на велику від-стань, швидко заслонивши засудженого на бідування російського вченого, притет якого у винайденні радіотелеграфу довелось встановлювати спе-ціальній комісії з його друзів.

До того ж 1925 року належать три марки з різними сюжетами, випу-щені на спогад 20-річчя революції 1905 року, і серія в різних фарбах на спогад сторіччя повстання декабристів.

Ці марки воскрешають з сумних років царювання Миколи I, прозваного «жорстоким», благородні образи п'яти повішених з наказу коронованого ката декабристів: П. І. Пестеля, С. І. Муравйова-Апостола, М. П. Бестужева-Рюміна, К. Ф. Рилеева і П. Г. Каховського.

При погляді на ці марки, створені мистецтвом перемігшого пролетаріату честь перших мужніх борців з гнітом самодержавства, мимоволі згаду-ється натхненні слова поета:

«Товарищ, верь: взойдет она,
Заря пленительного счастья,
Россия вспрянет ото сна,
И на обломках самовластья
Напишут наши имена!»

1926 року виходять у світ поштово-добродійні марки на користь без-платних дітей (на одній з марок портрет В. І. Леніна, коли йому було 10 років).

Хронологія основних комеморативних емісій дальших років така:

1927. Ювілейний випуск на відзнаку 10-річчя великої Жовтневої рево-люції. На семи марках цієї серії зображені: робітник, червоноармієць і селя-нин; Ленін з червоногвардійцями на панцернику; Смольний — Штаб револю-ції в жовтні 1917 року; озброєні матрос і робітник; карта СРСР; символіч-

не зображення народів СРСР; російський робітник з представниками двох східних республік.

1928. Марки на честь 20-річчя Червоної Армії. На чотирьох марках серії — коричнево-жовтій на 8 коп., синій на 14 коп., червоній на 18 коп. і зелено-жовтій на 28 коп. — зображені характерні й правдиві образи слуги народу: представників РСЧА і військово-морського флоту. Це — червоноармієць з гвинтівкою на тлі легендарного крейсера «Аврора», кавалерист з прапором і пілот за стерном. Образи ці надто западають у пам'ять.

1929. Марки на спогад Першого Всесоюзного піонерського зльоту (піонер-горніст).

1930. Марки, присвячені 10-річчю Першої Кінної армії «1919 — 1929» (малюнки різних сюжетів), і серія з трьох марок до 25-річчя революції 1905 року (сюжети: «Броненосець Потемкин», «Баррикади», «Красная Пресня»).

1931. Випуск марок, що пропагують ідею дирижаблебудування. Ці марки, що курсують досі, відзначаються високохудожнім виконанням. Їх сюжети: дирижабль, що летить над морем; дирижабль, що летить над сушею; дирижабль, що летить над містом; дирижабль, що летить над лісами; дирижабль, що летить над горами; дирижабль, що летить над річками; дирижабль, що летить над льодом; дирижабль, що летить над вогнем; дирижабль, що летить над грою; дирижабль, що летить над снігом; дирижабль, що летить над дощем; дирижабль, що летить над туманом; дирижабль, що летить над місяцем; дирижабль, що летить над зірками; дирижабль, що летить над сонцем; дирижабль, що летить над планетою; дирижабль, що летить над галактикою; дирижабль, що летить над Всесвітом.

1932. Ювілейний випуск на честь 40-ліття літературної діяльності О. М. Горького.

До цього року належить одна з найкращих пам'ятних серій СРСР, присвячена XV роковинам Великої Жовтневої соціалістичної революції. У цій серії марки цієї серії об'єднані єдиним форматом, розташуванням і характером шрифтів і технікою друку. Їх сюжети: приїзд В. І. Леніна в Росію 1917 року; штурм Зимового палацу; Дніпровська гребля; колгосп (трактори в полі); сільськогосподарських роботах; доменні печі Магнітогорська; «Говори правду, товаришу» (величезна щогла над частиною земної кулі — емблема радіо, алегоричне зображення радіохвиль, а по кутках марки зображення народів СРСР); алегоричне зображення авторитету й популярності радянської країни серед трудящих цілого світу (трудяще людство виражає безмежну вдячність Леніну, вітаючи Ленінське факсиміле — слово «Ленін», що з'являється в яскравих снопах світла над прапором радянської країни).

Того ж року вийшла також марка на честь десятиріччя МОПР — червона, вартістю в 50 коп. з зображенням робітника, що ламає ґрати капіталістичної тюрми. До нього тягнуться руки закованих в кайдани в'язнів світового капіталу.

1932 року виходять також дві марки, присвячені I всесоюзній філателістичній виставці в Москві. 1933 року ці марки дістають червону надпечатку «Ленинград 1933», в зв'язку з відкриттям філателістичної виставки в Ленінграді.

1933. Знаменита етнографічна серія «Народи СРСР».

До того ж року належать марки пам'яті 26 бакинських комісарів (їх сюжети: портрет голови бакінської ради після лютого 1917 року, над

байного комісара Закавказзя після Жовтня 1917 року, голови бакінського К — старого більшовика Шаумяна; портрет наркомвнусправ і наркомпрод бакінської комуні П. А. Джапарідзе; розстріл 26 комісарів; пам'ятник комісарам Баку; робітник, червоноармієць і селянин салютують червоному прапором відважним борцям, що загинули за справу революції); марка на честь 15-річчя з дня заснування ордена Червоного Прапора; марка пам'яті радянського дипломата і талановитого літератора Воробського, якого білобандитом в Лозанні 1923 року; марка пам'яті талановитого агітатора й журналіста — комуніста Володарського, зрадницьки убитого правим урядом 1918 року; марка пам'яті безпощадного борця з контрреволюцією, голови петроградського ЧК, професійного революціонера — комуніста С. Урицького, що загинув від кулі білобандита 30 серпня 1918 року.

1934. Випуск на спогад десятих роковин з дня смерті В. І. Леніна з зображенням Ленінського мавзолею на Красній площі в Москві. Ці марки, виконані тонкою гравюрою на сталі, являють собою один з шедеврів радянської філателії малих форм.

Того ж року випущені також: серія «Десять років без Леніна», марки на спогад старих більшовиків — соратників Леніна й Сталіна, будівників радянської влади; серія до сторіччя з дня народження Д. І. Менделєєва; марки на спогад 350-річчя з дня смерті першого російського друкаря Івана Федорова (Москвітін), пам'ятник якому поставлено в Москві поблизу першої російської друкарні — «Печатного Двора»; марки на честь десятих роковин створення пошти СРСР, і портретна серія з трьох марок на спогад дочасно діялих радянських дослідників стратосфери, що піднесли стелю світу до 2000 метрів — Усискіна, Васенка і Федосєєнка.

1935. Знаменита антивоєнна серія до 20-річчя Всесвітньої імперіалістичної війни. Прекрасні, високохудожні марки, що яскраво нагадують про страхотні війни. Їхні сюжети: «Туча війни», «Безхатня» (мати держить немовлятку на руках; за її спідницю чіпляються ще двоє дітей; її очі поширені з жаху; війна покидають охоплене полум'ям бомбардування село), «До і після війни»; «Примара війни»; «Товаришування» (братання солдатів).

Цей рік один з найплodотворніших для радянської філателії.

Цього року випущені марки на честь трьох подій в країні: славної червоноармієцької епопеї, відкриття московського метрополітена і Всесвітньої спартакіади в Москві.

Серія «Герої СРСР» дає на кожній марці різні полярні сюжети, літаки різних типів, і портрети — на перших двох марках капітана Вороніна і лейтенанта О. Ю. Шмідта, на решті — семи героїв Радянського Союзу: Ляпідевського, Леваневського, Сленінова, Дороніна, Водоп'янова, Молокова і Каманіна.

Серія «Метро» складається з чотирьох марок з різними сюжетами.

Серія «Всесвітня Спартакіада» складається з десяти оригінальних двохколірових марок. Їх сюжети: бігання, плавання, футбол, лижний спорт, велосипедні перегони, теніс, ковзуні, бігання з перепонами і многонціональний парад пролетарських спортивних організацій на чолі з значієм ГПО.

Того ж року випущені також чотири марки на честь шестидесятиріччя з дня народження незмінного голови ЦВК СРСР з 1923 року, члена ЦК ВКП(б) і Політбюро — нині голови президії Верховної ради СРСР Михайла Івановича Калініна (на марках подані різні моменти з його життя і його пор-

трет); серія на спогад 25-річчя з дня смерті Л. М. Толстого; марка пам'яті легендарного командарма, визначного воєнного робітника і діяча громадянської війни Михайла Васильовича Фрунзе; марка пам'яті визначного революціонера-більшовика, забитого чорносотенцями 1905 року Миколи Ернестовича Баумана; марка пам'яті незабутнього друга трудящих, палкого трибуна революції, найближчого соратника й учня Сталіна, члена Політбюро і секретаря ЦК ВКП(б), секретаря ЛОК ВКП(б) Сергія Мироновича Кірова, що загинув 1934 року від зрадницької кулі найманого убійника з троцькістсько-зінов'євської контрреволюційної банди.

В 1936 і 1937 роках продовжується випуск глибоко змістовних і прекрасних оформлених маркових емісій Радянського Союзу. За ці роки з'являються марки пам'яті немирного ридаря революції Ф. Е. Держинського, пам'яті знаменитого російського критика М. О. Добролюбова, «Піонерські марки» «Пушкінська серія», «архитектурна серія», «серія авіапошти», а також нові малюнки і кольори на курсуючих стандартних поштових марках.

1938 року виходять марки, присвячені Сталінській Конституції, з гербами союзних республік; нова серія марок авіапошти, дві розкішні серії на відзнаку роковин історичних перельотів СРСР — США через північний полюс з портретами радянських героїв льотчиків тт. Громова, Юмашева, Даниліна і Чкалова, Байдукова і Белякова; «авіаспортивна» та «дитяча» серії і ряд інших.

1938 року виходить також серія з семи поштових марок, присвячена 20-річчю робітничо-селянської Червоної Армії і Військово-Морського Флоту. Серія виконана літографським способом за винятком марки в 1 крб., гравірованої на металі. Сюжети цієї серії: боєць-прикордонник на варті меж країни; танкіст; моряк; пілот; артилерист; репродукція з славетної картини художника Авлова «Приїзд товариша Сталіна в Першу Кінну армію» репродукція знаменитого кадру з кінофільму «Чапаєв» — «Чапаєв з кулеметником».

Відтворення кадру кінофільму на поштовій марці — вдалий почин СРСР, зроблений вперше в історії світової філателії.

1939 рік радянська філателія відзначає випуском Кримсько-кавказької ландшафтної серії, серії «20 років ВЛКСМ», «фізкультурної серії», « нової серії метро», так званої «московської серії» (види Москви), трьох марок на відзнаку героїчного перельоту славних радянських льотчиків тт. Гризодубової, Раскової та Осипенко і двох чудових марок «СРСР на міжнародній виставці 1939 року в Нью-Йорку». Крім того видано до ювілейних дат Т. Г. Шевченка та М. Є. Салтикова-Шчедріна дві фарбові серії марок.

1939 року виходять також 10 чудових різнокольорових марок на честь відкриття Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві з різними сюжетами, ціною від 10 коп. до 1 крб. В серпні 1939 року марки авіаспортивної серії, випущеної 1938 року, дістають напечатку (коричневу, червону, синю): «18 августа день авиации СССР». На відзнаку дня авіації використано 5 марок з цієї серії: планер, парашутний десант, гідросамоліт, субстратостат та самоліт.

Перед нами чотири фарбові марки з чітким рисунком. Над рисунком дати: 1834 — 1934.

Ці марки воскрешають з минулого століття чарівну постать великого

російського вченого: гострі, різко окреслені риси одухотвореного обличчя; високе чоло мислителя, м'які сивіючі кучері до самих пліч; орлиний погляд, що ніби пронизує чудесну глибину майбутніх сторіч...

Цілий портрет на тлі якихось білих ліній, що перетинаються клітками. Клітках римські цифри, латинські формули, значки — символічна мова хіміків...

Це автор класичної роботи — «Основи хімії» і кількох точних дослідів фізики й фізичної хімії, великий російський хімік і видатний світовий учений Дмитро Іванович Менделєєв і його безсмертний твір — «Періодична система елементів», знаменита «Таблиця Менделєєва». За короткими формулами латинськими позначеннями хімічних елементів цієї таблиці криється вражаюча різноманітність живої й мертвої природи не тільки на землі, але в цілому світі.

Марки випущено до сторіччя з дня народження Менделєєва.

Великій сім'ї народів СРСР, щасливим господарям неозорих просторів радянської землі, творцям і реформаторам нового світу присвячена фарбова картографічна серія, що складається з 21 поштової марки, вартістю від 1 до 35 коп. На цих марках подані народні типи багатонаціональної соціалістичної держави робітників і селян, їх труд, побут, відпочинок, їх національні багатства.

Нам трапилося бачити прекрасний тематичний добір — монтаж марок з географічною картою — під девізом: «Сталін і народи СРСР».

Уявіть собі величезну «німу» карту СРСР з намальованими на ній різнокольоровими значками — символами природних багатств, промислових і сільськогосподарських підприємств країни з яскравочервоними лініями кордонів союзних республік, і з строкатими маленькими гравюрками, що розквітали карту всіма відтінками кольорів, від яскравозеленого до білоголубого.

Ці маленькі гравюрки, акуратно облямовані білою рямкою зубців, лягли по всій карті — від сонячної Грузії до снігових просторів Якутії і від полів України до Бірбіджанської тайги. У виразних дрібнесеньких малюнках марок — все, чим славний і багатий неосяжний Радянський Союз, осяяний сонцем Сталінської Конституції.

Угорі над монтажем — кольоровий портрет товариша Сталіна і його слова, сказані 4 грудня 1935 року на нараді передових колгоспників і колгоспниць Таджикистану і Туркменістану з керівниками партії й уряду:

«У Жовтні 1917 року, коли у нас розгорнулася велика пролетарська революція, коли ми скинули царя, поміщиків і капіталістів, великий Ленін, наш учитель, наш батько і вихователь, сказав, що не повинно бути відтепер ні пануючих, ні підлеглих народів, що народи повинні бути рівними й вільними. Цим він поховав у домовину стару царську буржуазну політику і проголосив нову, більшовицьку політику — політику приязні, політику братерства між народами нашої країни».

У правому верхньому кутку монтажу — строгі марки з портретом Пушкіна роботи Кіпренського і з зображенням пам'ятника поетові в Москві, об'єднані ідеєю ліри; розгорнений сувій з знаменитими чотирма рядками з «Пам'ятника»:

Слух обо мне пройдет по всей Руси великой,
И назовет меня всяк сущий в ней язык,
И гордый внук славян, и финн, и ныне дикой
Тунгуз, и друг степей калмык...

А на самім низу — лівого боку — розкриті ноти. На них легко прочитати текст відомої всьому світові пісні:

От Москвы до самых до окраин,
С южных гор до северных морей,—
Человек проходит как хозяин
Необъятной родины своей...

Усвідомивши загальну ідею монтажу, ви переходите до розгляду окремих марок, що строкатими прямокутничками поприліплювалися коло столиць союзних республік, коло нових прекрасних міст.

На рисунках кожної марки, крім звичайних слів «Пошта СРСР», і номіналу, лаконічні написи: лезгіни, чеченці, грузини, вірмени, тюрки... Ось татари Криму збирають тютюн; ось колгоспні дівчата України: до них обернувся веселий тракторист; ось туркмен на бавовняному полі; вдалині цілий караван верблюдів, навантажених тюками з бавовною, грузовики з лісом, контури заводських цехів; невпізнаною стала Туркменія за радянської влади! А ось і далекий Бірбіджан! Молодий єврей-робітник, стиснувши гайковий ключ в одній руці, другою керує роботою потужної землечерпалки.

...И назовет меня всяк сущий в ней язык...

Ось вони, колись, безправні й гноблені старою Росією — тюрмою народів — «іногородці»!

Біля входу в простору юрту розташувалася тунгуська сім'я за читанням газети. Справдилися пророчі слова поетові! Тунгуси — повноправні члени великої сім'ї — улюблені брати російського народу...

Ось марки, присвячені ненцям, якутам і корякам, чувашам і башкірам, узбекам і абхазам.

Нескінченною чергою проходять перед вами картини щасливої праці й будівництва, картини розквіту мистецтва й культури по всіх куточках радянської землі.

Монтаж завершується зображенням книжки, розгорненої на першій сторінці. Золотом міняються слова: «Стаття 1. Союз Радянських Соціалістичних Республік є соціалістична держава робітників і селян». Це — Конституція Союзу РСР — велика хартія перемігшого соціалізму.

Складення таких тематичних доборів — монтажів поштових марок з іншими творами графіки відкриває великі простори для творчості самого колекціонера.

Його творчі можливості, художній смак, знання матеріалу проявляються тут у виборі композиції монтажу листівки, гравюри або кольорової літографії з марками, в доборі різних фарб, кольорів і відтінків для підсилення загального враження від тематичного добору, для повного розкриття його ідеї.

Піонером у відбитті літератури й мистецтва на знаках поштової оплати СРСР можна вважати радянську Україну.

1923 року УРСР випускає високохудожню задумом і виконанням серію чотирьох двокольорових добродійних поштових марок на допомогу голодуючим. На марці вартістю в «20 + 20 крб.», видержаній в коричнево-червоних і жовто-коричневих тонах, зображений геніальний український поет-судожник Тарас Григорович Шевченко. Алгоритмічні сюжети решти трьох марок цієї серії, що прекрасно передає самобутній стиль мистецтва українського народу, такі: марка на «10 + 10 крб.», синя й чорна, «Примара голоду»; марка на «90 + 30 крб.», коричнева й чорна, на палевому папері «Селянин роззброює смерть»; марка на «150 + 50 крб.» — гранатова й чорна, «Україна розподіляє хліб». Подвійні цифри номіналів на цих марках визначають: перша цифра — суму поштової оплати, друга — суму додаткової оплати, що йде на користь голодуючих.

Інтересний також добродійний випуск УРСР 1929 року, що складається з чотирьох марок з написом: «На пам'ятник М. Коцюбинському». На цих марках дано портрет знаменитого письменника. Прибуток від цих марок, наклеюваних на листи на додаток до поштового збору, був ужитий на сподвиження пам'ятника М. М. Коцюбинському в його рідному місті Вінниці.

1925 року одночасно виходять марки СРСР високих вартостей з портретом В. І. Леніна і ювілейна серія до 200-річчя Академії наук з портретом Л. В. Ломоносова.

Знаменний збіг!

1747 року Ломоносов писав:

«...Держайте ныне ободренны
Раченьем вашим показать,
Что может собственных Платонов
И быстрых разумом Невтонов
Российская земля рождать...»

Майже через 200 років великий геній пролетарської революції, що об'єднав теорію Маркса з практикою диктатури робітничого класу, блискучий публіцист і майстер художнього слова Володимир Ільїч Ленін, ніби відповідаючи Ломоносову у своїй статті: «Как организовать соревнование?»* говорив про те, що:

«Соціалізм не тільки не пригашає змагання, а навпаки, вперше створює можливість застосувати його справді в масовому розмірі, залучити справді більшість трудящих на арену такої роботи, де вони можуть виявити себе, розгорнути свої здібності, показати таланти, яких в на-

* В. І. Ленін, Сочинения, том XXII, стр. 158, Партиздат, М. 1935.

роді — непочате джерело і які капіталізм м'яв, давив, душив тисячами й мільйонами».

Ми, громадяни першої в світі соціалістичної держави робітників і селян, є свідками яскравого розквіту цих талантів.

На честь 40-ліття літературної діяльності «Буревісника революції», основоположника пролетарської літератури Олексія Максимовича Горького злочинно змертвеного 1936 року огидними недолюдами — троцькістсько-бухарінськими бандитами, 25 вересня 1932 року були випущені дві поштові марки (на 15 коп. — коричнева і на 35 коп. — синя). На них великий письменник дивиться з вікна вагона й усміхається.

Интересні дані про ставлення Горького до колекціонування маємо в спогадах Є. П. Іванова «Об А. М. Пешкове и его городе». Автор розповідає свою зустріч з Горьким у нижегородського збирача старовинних речей І. Х. Ісаковича:

«... сидить юнак і розкладає перед собою якісь старовинні мідяні монетки і над ним зосереджено зігнулася оригінальна фігура, це ... Олексій Максимович Пешков ...»

і далі про те, що син власника квартири

«... щось діловито поясняє, а слухач його зосереджено і трохи похмуро розглядає тяжке кружалко міді, що нагадує своїми розмірами настольну медаль. Розглядає уважно, серйозно, з любов'ю і з строгою послідовністю ...»

Журнал «Советский коллекционер» наводить також уривки із спогадів письменників Шишкова й Шкловського про Горького, які говорять про те, що великий письменник з любов'ю колекціонував рідкісні книжки, картини, медалі, старовинну зброю, речі китайського мистецтва, — і свідчення про те, що, живши на Капрі, Горький листувався з філателістами.

У листі до В. І. Язвицького від 3 листопада 1913 року Горький пише:

«... хочу просити Вас про послугу: купіть, будь ласка, всю серію болгарських марок, поштових, зі штампом «визвольна війна» і пошліть мені, наклеївши платіж. Я хочу зробити подарунок одному філателістові — дуже прошу Вас допомогти мені в цьому!»...

Нарешті, в одній з своїх останніх статей, маючи на оці філателістів, які надмірно захоплюються «голим збиранням», Горький казав про потребу для колекціонерів підвищувати свій культурний рівень...

До 25-річчя з дня смерті великого письменника землі руської Л. М. Толстого, 1935 року випущено серію з трьох двокольорових марок. Їх сюжети: (3 коп. — коричнево-чорна і фіолетова) — портрет Толстого 1860 року; (10 коп. — коричнево-чорна й темносиня) — портрет Толстого 1910 року; (20 коп. — коричнево-чорна й зелена) — пам'ятник Толстому в Москві.

До сторіччя з дня народження визначного російського критика й публіциста — Миколи Олександровича Добролюбова, якого Маркс ставив поруч з Лессінгом і Дідро, — 1936 року випущено поштову марку вартістю в 10 коп., ділову, з портретом письменника.

У своїй критиці Добролюбов підіймався до високих узагальнень. Зближуючи художника, ученого й критика, він вимагав, щоб вони стояли нарівні сучасного їм знання. Ці його висловлювання не застаріли й тепер.

Візьмим технічний прогрес нашої країни, на якому базується нечуване зростання соціалістичної культури.

Соціалістичний реалізм створив новий тип художнього твору, що розкриває пафос засвоєння нової техніки, «душу» нових виробництв і засобів виробництва — машин, верстатів і агрегатів, які дають людині нашої епохи радість вільної соціалістичної праці.

У цьому новому літературному жанрі — виробничому романі, оповіданні й нарисі — письменник сполукає в своїй особі і вченого спеціаліста, і художника слова, і суворого критика.

1937 року радянська філателія відзначала сторіччя з дня загибелі на дуслі великого російського поета Олександра Сергійовича Пушкіна, зацькованого великосвітським вельможним панством, до якого були звернені віщі слова Лермонтова:

«... А вы, надменные потомки
Известной подлостью прославленных отцов,
Пятою рабскою поправшие обломки
Игрою счастья обиженных родов!
Вы, жадною толпой стоящие у трона,
Свободы, Гения и Славы палачи!

.....
Тогда напрасно вы прибегнете к злословью:
Оно вам не поможет вновь,
И вы не смоее всей вашей черной кровью
Поета праведную кровь!»

Народний співець Казахстану Джамбул у своїй «Пісні про Пушкіна», написаній до сторіччя з дня смерті поета, так говорить про його популярність серед мільйонів трудящих радянської землі:

Гориш ти алмазом, цвітеш як рубін
Поезії руської дужий акнн...
Читає тебе з пожаданням в очах
Башкір і туркмен, білорус і казах...

Пушкінська серія складається з шести суворих однокольорових марок (10 коп. — коричнева, 20 коп. — зелено-голуба, 40 коп. — фіолетова, 50 коп. — голуба, 80 коп. — рожево-кармінова і на 1 крб. — зелена). На перших трьох марках дано портрет О. С. Пушкіна роботи О. Кіпренського, на решті — пам'ятник поетові в Москві.

1938 року виходить високохудожня невелика марка виразного рисунку на спогад творця славетного твору грузинської літератури XI — XII сторіччя — невмирущої поеми «Витязь у тигровій шкурі». На марці подано портрет

Шота Руставелі й напис «750 років» — ювілейна дата виходу поеми в світ. Цей напис і підпис до портрета виконані російською й грузинською мовами.

Шота Руставелі, про біографію якого ми маємо дуже бідні відомості, жив і працював в добу розквіту грузинської культури, відому під назвою «золотого віку Грузії». Він так говорить про свою поему у «Вступі» до неї:

«Цю стару іранську повість, що й в кортвельській мові квітне
Передавану з рук в руки, наче перло те самітне,
Я знайшов і склав у вірші, похвали це діло гідне,
Від величної красуні я на слово жду привітне»*,

Великі ідеали дружби, вірності й любові, безстрашної мужності й непримирненості в боротьбі з ворогами, замкнені в гартований вірш геніальної поеми, є дорогі й близькі всьому радянському народові.

Однією з найголовніших подій архітектурного життя за останні роки було спорудження на міжнародній виставці 1937 року в Парижі Радянського павільйону, якому присвячені марки СРСР, випущені 1938 року. На марках «СРСР, на Всесвітній виставці 1937 р.» зображений цей знаменитий будинок; величний і потужний, він підноситься вгору, увінчаний гігантською скульптурною групою колгоспниці й робітника, що високо підняли емблему соціалістичної держави робітників і селян — серп і молот.

Старий Париж, що зберіг від минулих виставок багато гідних подиву споруд, збагатився цього року архітектурним образом Країни Рад, що зачарував усі ті споруди.

Побудування скульптурної групи, що увінчала павільйон СРСР, — вперше в практиці різьбарства з листової нержавіючої сталі, на каркасі з двотаврового заліза — явилася блискучим прикладом найтіснішої співдружності науки, техніки й мистецтва в нашій країні. Такі, здавалося, далекі від мистецтва значення «моменту інерції» і «моменту опори», що визначають міцність профільного заліза — продукції прокатних цехів соціалістичної металургії — набули тут якісно інших, прекрасних форм. Залізні конструкції, розраховані інженерами, і, за задумом скульптора, одягнені в нержавіючу сталь, втілилися в чудовій мухінській скульптурі в художній образ, який переконливо й яскраво свідчить про величність і міць соціалістичної країни і про творчі сили радянського народу.

Так маленькі згустки історії — поштові марки — розповідають про мудрість віків.

* Переклад М. Бажана.

БІБЛІОГРАФІЯ

Олександр Ільченко — „Серце жде“

Повість. Дитвидав, 1939 рік. Стор. 453.

Сто двадцять п'яту річницю народження Тараса Григоровича Шевченка відзначили всі народи Великого Радянського Союзу. Ювілейна дата перетворилась у грандіозну демонстрацію дружби народів, у демонстрацію непорушної єдності соціалістичної культури. Ще раз було продемонстровано торжество Ленінсько - Сталінської національної політики, взаємна любов і повага народів СРСР. Вогненні слова генія українського народу, поета Т. Г. Шевченка, могутньо звучали на всіх мовах: в сонячній Грузії, в чумі ненця, в юрті Казахстану, в аулах народів Кавказу, в колгоспах Росії й України.

Для радянської літератури ця дата, на відміну попередніх святкувань, знаменна тим, що вона принесла розквіт художньої історичної літератури про Т. Г. Шевченка. Зокрема, в українській радянській літературі поруч з віршами, в яких основним образом був образ великого «гнівного» Тараса, з'явилися історичні оповідання, драми і повісті.

Одною з повістей цього ряду є повість Ільченка «Серце жде». Зі сторінок книги постають картини тих днів, коли, повернувшись з десятирічного заслання до Петербургу, відставний солдат Т. Г. Шевченко жив передчуттям неминучої буржуазно - демократичної революції, активно боровся за здійснення цієї революції своєю творчістю, коли наявна була «революційна ситуація» (В. І. Ленін), коли вирувало й кипіло суспільно - громадське життя.

О. Ільченко взяв порівняно невеликий відрізок часу — жовтень 1858 року — січень 1859 року. Проте в межах цього він показав поета не ізольованим, а широко розгорнув картину, широко показав в художніх образах всі суспільні верстви того часу. Петербург митців, Петербург дворових, кріпаки, безправні матроси іноземних кораблів, вуличне життя Петербурга, графські салони подані письменником з вичерпною повнотою.

Основна ідея твору «Серце жде» — передчуття поетом революції — сформульована автором в розмові Шевченка з артистом Олдріджем: «Ніколи, Айра! Куди б чайка не літала, до шуліки попадала... Це правда! А все-таки без солодкої мрії, без надії на щось, чого серце жде, сподівається, не прожити би мені стільки бід! Не пройти б мені стільки мук» (стор. 368).

Ось ця ідея і є основним стрижнем повісті, навколо якого групує автор тих чи інших персонажів повісті, й ставлення їх до неї, визначає їх характери, визначає їх ставлення до Шевченка.

Розглянемо тепер, як ідея селянської революції, що була заповітною мрією Шевченка, була натхненням його музи, коли серце поета ждало того часу, щоб безверхий козак порвав порфіру, потрошив корону і трон, втілена О. Ільченком в конкретно - чуттєвих, художніх образах повісті.

Історичний повістяр не лише художник. Він повинен бути істориком-дослідником. І не просто вченим дослідником, що вибірує факти, струшує порох з історичних фоліантів, витягуючи їх з архівів для опублікування а таким дослідником, що має свою власну історичну концепцію на базі наукового світогляду марксизму — лєнінізму, на базі історичної науки марксизму — лєнінізму. Цей дослідник — борець за історичну правду — на основі документів сміливо руйнує всілякі забобони і фальсифікації, що викривляють об'єктивну історичну істину. Треба бути таким істориком-дослідником, щоб кожен рядок його твору, втілений в художні образи, горів пристрастю його ідеї, щоб, не викривлюючи історичної дійсності, реалістичним показом стверджував свою любов або зненависть до тих чи інших персонажів роману чи повісті. Дослідник-вчений має допомогти художникові винайти в образі історичного персонажа те провідне, що становить основу характеру історичної особи.

Художник, спираючись на дослідника, не тільки має право, а й повинен фантазувати, додумувати і вигадувати, але так, щоб була художня правда, яка відбивала б об'єктивну історичну реальність. Себто, щоб минула епоха була відбита в творі не в осучасненому вигляді; щоб правдиво була показана боротьба прогресивних і реакційних тенденцій тієї історичної епохи; щоб наслідком цього всього — праці художника-дослідника — був об'єктивно правдивий, високо-ідейний художній твір. Лише тоді історична повість матиме пізнавальне значення своєю історичною правдивістю, виховуватиме у читача любов до народу, його героїки, любов до світливих умів, героїчних борців минулих епох, зненависть до гнобителів і експлуататорів, до всього мерзотного, темного, що гнітило народ.

Повісті «Серце жде» не можна закинути, що автор не поєднав в собі, пишучи повість, художника з дослідником-істориком. Сумлінна робота вигідно відрізняє повість «Серце жде» від поверхових творів, що з'явилися в порядку ювілейного відгуку. Сумлінний дослідник виявився новатором: О. Ільченко вносить своє, нове трактування деяких історичних фактів (епізод з трактуванням антисемітської вихватки «Ілюстрацій», розшукує нові, мало-відомі біографічні факти і своєю трактовкою їх вносить нове в біографію великого поета (поїздка Шевченка закордон). Кожна подія, кожен вчинок персонажу, розгортання подій повісті підперті відповідними історичними документами. Наведемо приклад. Тарас Шевченко, захоплений грою Олдріджа, прийшов за куліси, до нього в кімнату. Ось як змальовує цю сцену письменник: «Катя бачила, що Олдрідж лежить без сил, знеможений. А припадаючи до нього, валячись на Ліра (Олдріджа.— А. К.) вагою всього тіла, шаленів дядя Тарас, не звертаючи уваги ні на людей, що обступили їх кругом, ні на перукаря, що ждав, коли можна буде зняти з Ліра сиву перуку, грим, ні на поштового суфльора, що дожидав тут же можливості запропонувати свої послуги. Сльози текли з очей поета, пристрасні слова лайки та ніжності вимовляв він голосним шепотінням, укриваючи поцілунками розмальоване лице короля».

— Диявол ти чорний, чорт ... Любий мій ... Спасибі, спасибі ... — Тарас не тямив сам, що говорив (стор. 368).

І порівняйте з спогадами Мікешіна, скульптора і художника, про цю ж саме сцену: «в широком кресле, развальясь от усталости, полулежал король»

ир, а на нем находилася Тарас Григорьевич; слезы градом сыпались из его
губ, отрывочные, страстные слова ругани и ласки сдавленным громким шепотом
произносил он, покрывая поцелуями раскрашенное маслянной краской лицо,
руки и плечи великого актера».

Ми навмисне взяли такий дрібний епізод, щоб показати, як, навіть в художніх деталях, автор повісті «Серце жде» вірний історичній реальності. Казачи про документацию твору, слід відмітити такий художній засіб, як вмонтування в художню тканину твору справжніх історичних документів. Ці документи не лише передають колорит епохи, але відіграють важливу роль у розкритті рис характеру історичних осіб. Художній смак і такт повинні бути основою при вживанні такого засобу. Як зразок вдалого вмонтування можна навести введення у повість справжніх листів Т. Г. Шевченка і Щепкіна. Цими листами О. Ільченко розкриває благородну рису характеру великого художника — відсутність користолюбства (сторінка 359 — 361, розд. 73 - 74).

Проте інколи художній смак і такт зраджують автора. Тоді дослідник переважує художника і губиться авторська сміливість і оригінальність, не вбоючись, що читач не повірить ситуації, чи опису пейзажу, чи жанровій сцені, — дослідник настійно вимагає: підсилює посиланням на документ. Таке підпирання за всяку ціну історичними документами починає нервувати читача, бо він бачить як згасають фарби письменника і з'являється антихудожність. Губиться сміливість художника у відтворенні подій, а натомість надмірний, анемічний, зайвий документ (стор. 82 — уривок з повісті Шевченка «Художник» недоречний; стор. 88 — опис Петербурга Свиньїна замість власного); так само штучно вплетені в форми спогаду документи з щоденника про Гоголя — стор. 241 - 242). От така зайва документация не тільки непотрібна в історичній повісті — вона шкідлива. Шкідливість її полягає в порушенні цілісності художніх образів, у перетворенні письменника в компілятора історичних документів.

Замість того, щоб створювати художні образи, розкривати через них свої ідеї, письменник ховається за документ. І часом ці документи тенденційно підбираються, перетворюючись в настирливі сентенції. Так антихудожня тенденційність засмічує в окремих місцях повість.

Основною історичною проблемою повісті «Серце жде», що художньо розкриває, втілює ідею повісті — чекання буржуазно-демократичної революції, — є давня боротьба між дуками — срібляниками, нащадками кармазинників — старшини, і нащадками козаків — нетяг, що в нього тільки й майна, що шапка бирка, зверху дірка. Класова запекла боротьба між голотою — сірою і всевладними, одягненими в едвоби і оксамити. Персоніфіковано це в повісті в образах — антиподах: Шевченко — Куліш. Крім цієї основної проблеми, автор ставить і таку, як загибель народних талантів у царській Росії початку другої половини дев'ятнадцятого сторіччя (історія кучера пана Болотова — Василя) і історично правдиво, художньо-переконливо розв'язує її. Тут же автор деталлю показує невгасиму віру народного митця у перемогу народу (стор. 446); проблему опанування народом культури. Але, на жаль, О. Ільченко, цю проблему лише описав, не розв'язуючи її, і часом навіть спірно описав. Так, замість показу революціонізуючого впливу поезій Т. Г. Шевченка на селян-кріпаків (до речі, це історичний факт і є документи на цю тему), письменник обмежився лише згадкою, що лірники співають «Катерину»

(стор. 327). І нарешті, читання твору самим Шевченком в родині Борлаківських, де його чують кріпаки, теж безслідно проходить, не збуджуючи розуму кріпаків. Це вада повісті! Треба було сміливіше домислити такі епізоди, показати революційний, бойовий вплив поезії Шевченка на свого читача — народ. Епізоди читання художніх творів на кухні у Спиридона ілюстративні. Автор не спромігся наситити їх глибокою ідейністю. Коли б цих вад не було, тоді проблема — культура і народ — значно яскравіше була б розкрита і не лише ілюстративними жанровими сценками, хоч і майстерно виписаними. (Згадаймо епізод біля театру — стор. 259 — 264, розд. 51).

Загалом автор виявив себе в повісті «Серце жде» як вправний майстер епізодів з народного побуту. І всі епізоди поєднані з розкриттям образу характеру Шевченка. Відмітимо вправність автора в композиції повісті: всі епізоди дають змогу широко, засобом ретроспекції, висвітлити в формі згадок потрібні для повісті факти з біографії Шевченка.

В постановці і розв'язанні основної проблеми повісті О. Ільченко з сміливістю художника дає свою власну історичну концепцію. Тільки в країні соціалізму можлива така постава питання, лише на Радянській Україні можна сказати всю правду про минулі епохи, об'єктивно змалювати видатних людей історичного процесу. О. Ільченко образами — характерами П. Куліша і Т. Шевченка, ним створеними, гостро полемізує, нищівно руйнує концепції і забобони націоналістично-буржуазного літературознавства і історії. Проти націоналістично-буржуазної концепції цієї проблеми скеровує вістря своєї художньої зброї письменник. Образ Куліша, цього талановитого, обдарованого діяча, всебічно розвиненої людини — один з кращих образів повісті. Траєкторія цього образу письменником, розкриття характеру — оригінальна і свіжа.

О. Ільченко вкладає в уста Шевченка таку оцінку Куліша: «Падло ваш Куліш! — скрикнув Тарас і, потрясаючи кулаками, забігав по майстерні, — іезуїт! — Образ шекспірового Яго блідне перед ним» (ст. 313), і образом негритянської казки, розповіданої Олдріджем, порівнює П. Куліша в його ставленні до Шевченка, як гієну, що намагалася проковтнути місяць (ст. 346).

Чи правий О. Ільченко, малюючи так образ П. Куліша? Безперечно, правий! І ніскільки не грішить він проти історичної правди, коли в створенні образу Куліша відбиває типові риси цього ворога буржуазно-демократичної революції шестидесятих років XIX сторіччя, саме по головній лінії — взаємини Шевченка і Куліша. Майстерно письменник змалював цього хитрого, мінливого в своїх поглядах, нестійкого і упертого, многоликого Януса — П. Куліша. Не шаржуючи образ Куліша, не зменшуючи його позитивних властивостей і як людини (освічений, талановитий), і як діяча в історичному розумінні, О. Ільченко художньо відбив основну, провідну рису характеру цього діяча: Кулішеву боротьбу проти буржуазно-демократичної революції і проти Тараса як чинника, як ідеолога цієї революції; боротьба проти отого Тараса «проклятого духу бунту і гніву і зневажисті» (ст. 67), примушує цього «розраховано тверезого чоловіка» (ст. 51) йти на всяку підлоту. Панько Омелькович ладен зробити з Шевченка п'яницю; він вдається до фальсифікації підписів, викрадає рукопис Шевченка (ст. 287), для нього нестерпно помічати закоханість Шевченка в кріпачку; щоб запобігти цьому, він намагається підсунути Шевченкові панночку Ясю. З цих і подібних епізодів

яскраво змалюваних автором повісті «Серце жде», виростає образ «зарозумілого» (ст. 41) двурішника (розділ II), користолюбця Куліша. Художніми деталями письменник вирізьблює портрет цієї людини «з холодним розумом, мерством серцем». Будучи в гостині в Толстих, Куліш не спускає погляду з орденів на грудях у якогось сановника (ст. 182). Це не шарж, а влучна, правдива характеристика цього ретрограда. І взаємини з поміщицею Ганною Борлаківською і хваління (прямо фіміам!) Шевченка баронові Клодту — все це з єдиною метою «неука неосвітнього» (ст. 56) зробити менш небезпечним. О. Ільченко правдиво і художньо показав в образі Куліша боротьбу українського панства проти Шевченка, намагання цих панів приборкати Шевченка, перетягти на свій бік. І ніякого шаржування, згущення фарб, чи навмисної негачії, в цьому образі немає. Навпаки, образ Куліша автором подано в усій його суперечливості, вдало і художньо переконливо відбито мінливість поглядів Куліша, підкреслено провідне, типове в цьому образі.

На жаль, оцієї художньої викінченості, суцільності бракує в змалюванні образу Т. Г. Шевченка в повісті «Серце жде». Не можна категорично твердити — що образу Шевченка немає в повісті. О. Ільченко з щирим ліризмом і теплою малює постать Шевченка. Пристрасна любов до персонажа повісті відчутна в кожному рядкові. Деякі риси характеру Шевченка правдиво і яскраво відбито: гаряча любов до вітчизни, до своїх поневолених братів, бажання здобути їм щастя — долю виростає в глибоке, благородне почуття інтернаціоналізму. Бажання, щоб усюди люди були вільні і щасливі. З любові до батьківщини виростає інтернаціоналізм поета-бунтаря. І письменник розкриває це в епізодах зустрічі Шевченка з Олдріджем. Ця зворушлива дружба двох геніїв поневолених народів — найкращі по ліричності, глибокій ідейності і художньому відтворенню сторінки повісті. Любов Шевченка до дітей, його закоханість у природі, допомога талантам з народу, коли поет навіть затамовує свої почуття (історія кучера Василя), його висококультурність (оцінка Шевченком «Осади Пскова» — незакінченої картини Брюллова) (ст. 208), суперечка з П. Кулішем про творчість Островського (ст. 279), демократизм поета (яскравий епізод з водовозом на Невському проспекті і зокрема прекрасне закінчення цього епізоду) (ст. 174), — все це типові риси образу — характеру Т. Г. Шевченка. Особливо яскраве змалювання самотності поета (ст. 439). Тут Ільченко майстерно створює образ одинака-революціонера, показує коріння цієї самотності, які були в тому, що трудяще селянство в той час ще не могло активною, усвідомленою політичною акцією підтримати своїх ідеологів — вождів.

Можливо, що саме таким художнім засобом — показом окремих рис характеру — бажав створити образ поета О. Ільченко. В більшості епізодів він досяг своєї мети.

Але тут починається наша суперечка з автором. Нас не задовольняють окремі досягнення письменника. Кращим, художніше сильнішим хотілося б нам бачити образ Тараса Григоровича Шевченка в цій загалом хорошій, оригінальній повісті. Чому, на нашу думку, бракує монолітності, внутрішньої суцільності образу Шевченка в повісті О. Ільченко? Тому, що в створенні образу Шевченка дослідник подекуди знову переміг художника. Інколи авторів, говоримо це ще раз, бракує сміливості художника. Чи не тому так за багато Шевченко в повісті розмовляє своїми віршами, цитує на пам'ять

довжелезні цитати з Гоголя тощо. Тут ми констатуємо зниження художності в таких місцях. Навпаки, там, де О. Ільченко не дотримується букви, а по своєму відтворює дух творчості і характер Шевченка, там він досягає значної художньої переконливості. Але основна вада в тому, що письменник недостатньо змалював провідну рису характеру Шевченка, його бунтарський дух. І не лише в словах від автора, а й в зображенні вчинків, дії поета.

Чи не тому так замало місця приділено змалюванню зустрічей Шевченка з Чернишевським. І, порівняно з іншими розділами повісті, ці місця виписані автором без ліризму, без внутрішньої схвилюваності, безбарвною мовою. Га й 2¹/₂ сторінки тексту на 453 сторінки книги замало. Правда, в цей час Шевченко лише познайомився з Чернишевським, але це не знімає обов'язку з письменника знайомство це змалювати яскраво. Чи не тому в повісті лише згадано прізвище М. Курочкина. Тут уже певна прогалина, бо коли ми задамо собі працю переглянути сторінки щоденника Шевченка, то побачимо, що в цей час М. Курочкін, саме він, був другом поета (записи в щоденникові Шевченка від 20-IV, 6-V, 8-V, 16-V 1858 р.), і так само дивно, чому в повісті немає згадки про вихід «Искры».

Ми не збираємось критикувати письменника по лінії «чого немає в повісті», але ці історичні факти і їх художнє відбиття підсилили б у повісті монолітичність образу Шевченка. Зробили б цей образ яскравішим, повнокровнішим. Це мабуть відчув сам письменник і тому ввів епізод з ходоками та епізод з виступом Шевченка перед студентами на вулиці Петербурга. Отут до речі поставити питання про місце домислу в історичному творі. На початку повісті є вигадана автором зустріч Шевченка з Пушкіним. Ця зустріч хороше написана і історично виправдана. Такий домисел треба вітати, бо він впливає з знання історії письменником, з його високого ідейно-художнього рівня. Проте виступ Шевченка перед студентами на вулиці не тільки не відбиває історичної дійсності, а й порушує художність самого образу.

Розгляд повісті «Серце жде» надто збільшився б коли б ми детально почали розглядати всі побічні і епізодичні персонажі. А їх в повісті «Серце жде» чимало. Як позитивну рису повісті треба відмітити, що всі персонажі сюжетно міцно пов'язані і потрібні, щоб відтінити ту чи іншу сторону характеру основних образів. Загалом сюжет повісті міцний. Правда, деякі розділи повісті можна було б скоротити, наприклад розділ 63. Він нічого нового не додає до розкриття образу Шевченка чи образу Старова. Вправність О. Ільченка у змалюванні як основних, так і побічних образів повісті виявилась у тому, що він змальовує персонаж, не лише наголошуючи на одній якійсь стороні характеру, а всебічно, намагаючись дати образ в його розвиткові, показати куди має привести діалектика розвитку внутрішніх протиріч. Особливо показовий з цього погляду образ барона Клодта. Деякі з епізодичних персонажів мають самостійне художнє значення і змальовані автором яскраво. До таких належать в першу чергу образи Олдріджа, Старова, Борлаківської. Окремо хочеться зупинитися на образі кучера Василя. Це одна з творчих перемог письменника. Образ талановитого кріпака-скульптора соковито змальований Ільченком. Кожен вчинок цього персонажа впливає з логічного розвитку образу. Навіть такий вчинок як викрадення «Кобзаря» з скрині кухаря Спиридона, яскраве свідчення уміня автора правдиво, всебічно змалювати психологію людини.

Образ суфльора німецької трупи лапідарно змальовано. Двома-трьома словами О. Ільченко показав не лише огидний тип шпигуна, а й до якої загублення людської гідності доводили людину гніт і безправ'я царської Росії.

Образ Катерини Толстої, спогади якої є основою історичного матеріалу даної повісті, не пощастило авторові чітко окреслити. Особливо в кінці повісті, коли замість розкриття провідного в характері Катерини, автор себе обмежує, мовляв, хтойзна — чи це було те або інше. Таким чином автор не визначив свого ставлення до цього персонажу. І читачеві не ясно — чи це сентиментальна панночка, чи справді людина прогресивна. Не зні, схематичні образи Чернишевського, Толстої. Так само лише для сюжету введено образ Марини. Вона цілком укладається в схему нещасної героїні, не грає в романі самостійної ролі.

Історично не вірна трактовка поета Щербини. З такою трактовкою Щербини як прогресивної людини, широго друга Шевченка, ми погодитися не можемо. Тут О. Ільченко загубив свій бойовий напрямок і даремно ідеалізує «либеральствующего» дворянського поета. Просто автор не додумав образ до кінця.

Відмітимо деякі мовні недоліки, неправильну синтаксичну будову речення (ст. 10 — неясність з фарбами, ст. 72 — білі тощо). А так само інколи письменник втрачає почуття міри і руйнує сам створений ним настрій введенням непотрібного комізму (ст. 231).

Повість О. Ільченко «Серце жде», не зважаючи на деякі спірні моменти трактовки автором як образу Шевченка, так і інших персонажів, що ми мітили в цій статті, — одна з кращих повістей про петербургський (після вильвання) період життя Шевченка. Автор відтворив тодішній Петербург, правдо і художньо змалював пейзажі Петербурга, правильно відбив в образі повісті тодішню бурхливу епоху.

Пізнавальне значення повісті полягає в тому, що в чуттєво-реальних образах вправно розкритий зміст тодішньої класової боротьби, створено галерею персонажів царської Росії епохи шестидесятих років. Наш читач цікавістю і користю для себе, і не тільки юнак (на якого розрахована ця книжка), а й доросла людина прочитають повість О. Ільченка про «гнівного баса» і полюблять і книгу і письменника.

Андрій Ключчя

Петро Дорошко — „Полісянки“

Держлітвидав, Київ, 1939, ст. 93

Перед нами не перша книжка лірики молодого поета і ми уже встигли себе запитати: що він за один? Що приніс він нового в нашу поезію? З яким світом вражінь і думок він нас познайомить? І що, нарешті, відрізняє його від інших наших молодих і старших поетів? Коли б ми почали порівнювати його з останнього пункту — з порівняння поезії Дорошка з поезією Тичини, Рильського, Бажана — це порівняння вийшло б не на його користь. Нема у Дорошка ні формальної досконалості Рильського, ні неспокійних шукань Тичини, ні величезного словника Миколи Бажана. А втім, можна сказати не лише на адресу Дорошка: мало дерзають наші молоді поети! Проторений шлях їм видається безпечнішим, опис зовнішності речей і подій їм імпонує більше, ніж проникнення у внутрішній світ людини. Окремих балад і поем нашої поезії не бракує. Як це робиться? Здобувається матеріал про якусь подію і потім переказується з протокольною точністю у віршах. Однак переказ події, якими б досконалими віршами це робилось, є лише переказ і все. Це ще не мистецтво, не творчість — коли хочете, ремісництво. Мистецтво там, де річ зривається з середини, відбувається шалена боротьба пристрастей, де зростають і розвиваються характери. Мистецтво не констатує факту — воно виявляє його сховану сутність. Коли б з цією міркою підійти до надбання П. Дорошка, не все в його книзі задоволило б нас. Беремо його такі речі як «Перекоп», «Баладу про Богданиху», «Волочаївку». До них можна прикласти все, що сказано вище про нагромадження загальностей, що констатують відомі факти, — і все. Поет не диференціює, не вибирає, не акцентує на чомусь одному свою увагу: він іде широким фронтом, таким широким, що нічого не встигає помітити, єдино цій події властивого. Ідуть маси людей, наступають, стріляють, штурмують, перемагають. Але ж це, загалом кажучи, читачеві уже відомо. І чому не тисячу раз правий Павло Тичина, що, одійшовши від загального, розвинув у своєму «Поединку Котовського з білополямком» один, лише один епізод із багатого і прекрасного життя Г. І. Котовського?! «Програвши» вширині охоплення, він виграє в глибині: на одному епізоді автор зумів показати нам образ Котовського — людини многогранної і багатой. Він прекрасний полководець, особисто безмежно безстрашна людина, разом з тим він небезпечний борець словесного турніру — дотепний, гострий, уїдливий, насмішуватий, запальний. Його мова багата, влучна, його поводження пройняте тим внутрішнім благородством, тією силою і безстрашністю, які характерні для білий революційного соціалістичного радянського суспільства. Водночас автор піднімає його на котурни: він не проголошує істин, не ширяє в небесах, не чахне в абстракціях; говорить він про звичайні конкретні речі. Колись Флорбер мріяв, власне бився над проблемою описання банальної сцени без банальності у викладі (така була банальна доба, в яку він жив!). Тичина по-

став перед собою значно складніше завдання: в звичайній ситуації, засоби «низького штилю» (а надто в диспуті з білополямком) показати образ людини, незвичайної людини. Цей приклад, на нашу думку, вартий наслідування і дальшої розробки: в ньому закладений великий принцип — принцип ясного показу образу.

Отже ще раз зауважимо, що П. Дорошко в своїх розробках теми «Перекоп», «Волочаївка» не піднявся вище того стану в нашої поезії, який ми мали в «Поединку Котовського». Але це зовсім не значить, що наш поет залишився на цих позиціях. Це було б сумно. Дорошко належить до тих неспокійних і шукаючих. В пошуках виходу з безвихідного куту го-лошисовості він спромігся зробити великий крок уперед і цей крок лежить у площині тих шукань у Тичини, про які ми вже говорили. Це внутрішній крок людини. При такому показі промені йдуть не з околя на річ, а навпаки: річ освітлюється світлом, яке йде від людини. Досягнення Дорошка в цьому плані наявні й відраді. Ми говоримо про шевченківський цикл Дорошка «Шевченко у Седневі» і «Шевченко у казематі».

Сідає сонце. Над водою
Шелеснуть, змовкнуть комиші...
Прийшла весна, та і з весною
Не прийде спокій для душі.
Та де його шукать спокою?
Ось ще один скінчився день...
Він * ясень обхопив рукою
І став над урвищем.

Ген - ген,

Там за лугами за Снивою
Убогі села простяглись.
Торгують волею людською
Годовані собаки скрізь
Отам у селах.

Рідна земле,
Чого ж осквернена мовчиш?!
Ні, ні! Не прийме, не приемле
Цього душа його... Згориш,
Згориш в огні, лукавий кате,
Згориш в огні — настане час —
Бо в серці людському завзятий
Огонь борні не згас, не згас!

...
Так, гнаний думою тяжкою,
Стояв і марив. Комиші
Змовкали. Ніч на видноколі
Ховала все. Лише над ним
Шуміли ясені, тополі
Своїм шумінням весняним.

(«Шевченко у Седневі»).

* Шевченко.

Отже для нас з'ясовується, що книга Дорошка не книга досягнутої а книга шукань — може більш інстинктивних, ніж усвідомлених. Через вона не робить враження чогось цілого, і той порядок, який автор запроваджує у книзі, розбивши її на розділи, — порядок формальний, а не творчий. Як розділи? Після прелюдії іде поліський цикл, далі теми громадянської війни, потім вірші про Іспанію, четвертий, шевченківський, розділ містить також реклади з Некрасова та кілька віршів на сучасні теми і, нарешті, в п'ятому відділі зібрані поезії на особисті теми.

Найцікавіші в книзі, якщо проминути шевченківський цикл, про який у нас йшла мова, це, безперечно, поліські поезії і цикл особистої лірики. Насамперед здається, що саме в цих циклах поезія П. Дорошка нова і свіжа. На особисту лірику наша поезія ніколи не була бідною, але, мабуть, лише кількісно. Поети не мало позмагались між собою у щонайдетальніших виписах своїх почуттів до коханої дівчини, але цих почуттів виявлялося не так і багато. Радість зустрічі і любовне томління. Дорошко, добре це чи погано, не йде цією лінією. Його тема — розлука, прощання, розрив. Це вносить в його поезію особистої лірики неспокій, напруження.

Не встигне зникнуть дух конвалій,
Не встигне місто одвісти —
Ми розпрошаємось, а далі
Десь буду я, деś будеш ти.

(«Марія», ст. 86).

На прощання я тебе покличу
І, коли ти прийдеш, розкажу
В тишині ту мрію таємничу,
Що для тебе тільки бережу.

(«На прощання» ..., ст. 89).

Гаряче стискали ми долоні,
Від'їздила ти в далеку путь
І мені на людному пероні
Жартома сказала: «все забудь».

(«Слався верес», ст. 90).

Всім серцем за тобою я полинув,
Хоч і зустрінулись ми тільки невзначай.
Прощай же, дівчино, прощай, Галино,
Прощай, прощай.

(ст. 82).

Герой поезії Дорошка живе під полюсом вічної розлуки. Чому? На таке запитання немає відповіді — «Ластівки літають, бо літається, і Ганнуся любить — бо пора» (Рильський). Проте воно цікаве з суто літературного боку: поет знайшов спосіб показувати інтимні людські почуття в неспокійному русі, тим самим роблячи крок до їх глибшого виображення.

Продзеленчать міські трамваї,
Відійде поїзд в далину...
Чи спом'яне мене — не знаю,
А я шоденно спом'яну.
...і обіму тебе з любов'ю,
І подивлюсь на дальній шлях...

(Марія», ст. 86).

Отже тема розлуки, прощання — це тема глибокого кохання, чистого, тривалого. Проте треба сказати, що саме цей цикл найменш опрацьований поетом з формального боку. Тут багато недоробок, незграбностей в окремих строфах, а то й цілих віршах. Зокрема читача, який на своєму столі має лірику Рильського і Тичини, не може не вразити прикро хоч би такий вираз у уже цитованого віршу: «розкажу в тишині ту мрію»... Казку розказати можна, оповідання, — мрію — ні. Синтаксис не допускає цього (розповісти можна про щось вимріяне). Взагалі ж цей вірш («На прощання») найслабший з того, що є в книзі. Герой поезії закликає дівчину на розмову, щоб виповісти їй свої завітні мрії. Це добре, однак ці запитання обумовлені, ми б сказали, найогоїстичнішими застереженнями: коли дівчина не схоче слухати цих розмов, або не зрозуміє їх, чи не знайде за потрібне зрозуміти їй сказаного, то вона мусить бути: «розумом глуха, черства в чутті». Коли автор обрав своєю темою прощання, то він мусить зрозуміти, що на нього обидві сторони мають право в однаковій мірі. Не завжди літається ластівкам і не завжди хтось там до серця Ганнусі. Але звідси не випливає те, що вона має глухий розум і серце черстве.

Так само слабкий вірш II у циклі Галина.

Ти не оспівана любов моя,
Ні ти оспівана в піснях мого народу.
Нехай же ще раз оспівую я
Твою величну українську вроду.

Печать сухості і безсилля лежить на цих риторичних рядках. Зрозуміти щось тут річ тяжка. Хто має оту «величну українську вроду»? Любов героя поезії? Так це ж нонсенс. Чи, може, мова йде про кохану дівчину? Тоді чому ж обов'язково і саме вона мусить бути оспівана в піснях усього народу? Чи, може, мова йде взагалі про любов — тоді це знов таки нонсенс, бо любов не може мати ніякої вроди — ні величної, ні звичайної, ні якоїсь іншої.

На жаль, це не єдині незграбності, які ми зустрічаємо в цьому циклі. Так, автор, не задумуючись, пише: «я знов побув у тому місці, де ми колись були удвох». Нам здається, що краще було б не побув, а побував (не кажучи вже про надто велику близькість однотипних слів «був» і «побув»: побув форма часткова — «побув трохи й пішов», тим часом зміст вірша говорить про інше — про тривалість дії, протяжність — одвідав те місце і довго блукав). В іншому місці циклу ми зустрічаємо такий ось вираз: «люблю серед полів, лісів, садів відчутти зміст, складне життя природи»... Чи не здається читачам що вираз «люблю... відчутти зміст» не вкладається в норми української синтакси?

Зауважимо, що ці досадні незграбності зустрічаються лише в цьому

циклі і, одверто кажучи, дуже шкодять йому. Інші цикли опрацьовано значно краще. Зокрема особливою свіжістю і досконалістю обробки відзначається іоліський цикл. Величю і прекрасно звучать строфи «Епічної прелюдії».

У тім краю, де народивсь я
І де зростав — природа гордовита.
Там сосни рівні аж до хмар стоять,
Там запавні луги. Там сіють жито
На ґрунті піскуватому. Росте
Там оситняк — ним болота укрите,
Що простяглися між лісів. Зате
Чудові ті ліси!

Але все ж найкращими віршами в циклі (і в цілій книзі), є «Вечір» — ескіз досконалий по формі й по змісту і «Льон» — поезія насичена сонцем, ароматом квітів, повітрям.

Ой давно вже смуги-полоси
Позникали на полях,
Льон підвівся аж до пояса,
Розквітає на полях.
Зеленіє повний силами —
У землі вони під ним —
Бачить світ очима синіми
Наче небо, що над ним.
Одцвіте і, не столочений,
На лану дозріє льон,
Пожовтіє, мов золочений,
Під гарячим сонцем льон...

Не можна утриматись, щоб не процитувати згаданого ескізу «Вечір», де на фоні багатой природи подається образ щасливої матері Радянської землі.

Над ставком кружляють птиці,
В полі квітнуть чебреці.
Надвечір'я. Бронзолиця
Через поле молодця
Йде із сином на руці.
Повна сила і спокою —
Не бариться, не спить...
Нахилилась над водою,
Материнською рукою
Сину ніженьки помить.
В позолоті сонця поле,
У сіянні тихий став,
На воді повільні кола.
І розноситься довкола
Життєдайний запах трав.
Над ставком кружляють птиці,

Пахнуть медом чебреці,
Промінь сонця впав на лица.
Величава трудівниця
Йде із сином на руці!

Сильне враження також справляє іспанський цикл з його основним ре-
реном:

Дрижить, кати, росте народів гнів —
За крок, за смерть хоробрих воєнів.
Земля іспанська дише гнівом помсти!

Наш висновок — Петро Дорошко поет покищо нерівний; поруч з прекрасними поезіями в його книзі мають місце речі недосконалі і, що найгірше, не опрацьовані. Є в нього, як ми бачили і теми загальні, нерозроблені, взяті поверхово; проте, і ми також бачили це, — він уперто шукає виходу і шляху до їх кращого опрацювання. Це між іншим розуміє і сам поет.

«Я ще тільки розправляю крила» — пише він в останньому вірші. Побачимо ж йому успіху на цьому шляху!

Іван Сенченко.

О. Гольдес

ПРО ЗБІРКУ ВІРШІВ ХАНИ ЛЕВІНОЇ

Весь довгорічний поетичний шлях Хани Левіної, її творчість для дорослих обумовили прихід поетеси до дитячої літератури. Проблеми родини, кохання, виховання завжди були характерними для її творів. Левіна з глибоким болем, навіть з надсадою сприймала риси старого побуту в радянському житті, вона натхненно, з невідомою радістю розповідала про нові соціалістичні відносини в нашій країні. Хана Левіна належить до числа найбільш інтимних поетів у єврейській радянській літературі; вона інтимна не в розумінні індивідуалістичної замкненості, а в своєму невтомному устремлінні зрозуміти, творчо передбачити й дати поетичний вираз особистим переживанням радянської людини, вона шукає соціалістичну суть цих переживань. Її вірші відзначаються особливою ліричністю, в якій часом притаманна деяка зайва сентиментальність, але зате їй зовсім чужа найменша риторичність. Саме через це Хана Левіна цілком природно мусила звернутися до дитячої пісні й казки, — адже радянська дівчата, наше молоде покоління з'являється чи не найбільш яскравим і вже, звичайно, надто ліричним, задушевеним свідомством того, як далеко ми пішли шляхом щасливої соціалістичної ери.

Вірші для дітей — «Казочки та пісеньки для братиків і сестричок» — таку назву має збірка Хани Левіної, видана цього року Держнацменвидавом України, — мусять бути зрозумілі дитині, бо розраховані на її психіку. Це незаперечна істина, але незаперечна і така істина, що класична дитяча література, яка черпала собі натхнення в народній творчості, завжди була любима й для дорослих; вона по-різному, але незмінно хвилювала читача з ранніх дитячих років до глибокої старості. Дитяча пісня або ж казка повинна ввести нас до багатого світу дитячої фантазії; повна грайливості й дитячого зачарування, вона повинна правдиво малювати душевний уклад наших дітей; але дитяча пісня повинна мати свій підтекст, який у своїй різноманітності ще не може дійти до дитячої свідомості, але все ж будить його живу думку, його здорові почуття. Це найбільш суворий і педагогічно правильний критерій оцінки. Найкраще це відчувають діти; нудні, дидактичностірі, паточно-солодкі твори, при всій їх приступності, діти відкидають як «несправжні».

Різну естетичну насолоду відчувають дорослі й діти, читаючи хорошого дитячого вірша. Незвичайна чистота сприймання, притаманна дитині, нами вже втрачена, а дитяча чаруюча наївність нам, справді, не до лиця. Однак, між сприйняттям дорослого й дитини існує певний зв'язок і чим міцніший цей

зв'язок, тим, на наш погляд, очевидніша художня цінність твору. З такого огляду ми й розглянемо збірку Хани Левіної.

«Моя тайна» — назва першого вірша в збірці. Хлопчик слухає радіо, він у не звичайної, чудової події:

У кімнаті, у куточку,
Біля шафи, на стіні
Два кружала на шнурочках
Все розказують мені.
І промови, і пісні —
Все розказують мені.
От з Москви казали зараз,
Що вороги позмовлялись,
Щоб підлізти та підкрастись
І на Сталіна напасти.
Тільки він здолає їх —
Сталін наш — сильніший всіх!
Через гори і простори
Сталін наш до всіх говорить.

Йому здається, що вороги напали на нас, на великого Сталіна. Сталін розбив ворогів. Хлопчик викликає Москву. Сталін у Кремлі почув його голос. І ось хлопчик розкриває Сталіну свою таємницю: йому вже 7 років, він хоче охороняти вождя; його стріла, хоч і гумова, але летить на стіль. Він клянеться:

Не боявся б я нічого,
Я б вам був за вартового,
До землі припавши вухом,
Я б тоді лежав і слухав
Кожен крок і кожен рух.
Хто іде — чужий чи друг?

Він визнає друга, він зуміє розпізнати й ворога і вчасно попередити про нього. Правда, можуть виникнути побоювання, що мати не відпустить його, однак він і цього не боїться, бо певен:

Може буде хтось казати,
Що мене не пустить мати,
То скажу на це я прямо:
— Не така у мене мама.
Мама шлях мені покаже,
Приведе мене і скаже:
— Ось дорога до Кремля!
І піду на варту я.

Ленін і Сталін — наяскравіше втілення нашої героїчної дійсності. Вожді країни соціалізму житимуть у віках, вони з'являються вершинами прекрасної соціалістичної дійсності, вони багатирі нової народної легенди. Імена Леніна і Сталіна наші діти вимовляють з великою любов'ю: вони дітям такі рідні,

близькі і легендарні водночас. Таємниця хлопчика — адже це таємниця нашої дітвори. Це реальна таємниця — мрія, бо реальні ж діти, що хочуть і стоять на варті країни, бо реальні, живі матері, що вказують дітям дорогу до Кремля.

Хана Левіна знайшла відповідну форму, щоб показати як переплелися в нас чудова легенда і не менш чудове життя: радіо-наушники на стіні казково-фольклорний мотив — «до землі припавши вухом», і все передано виключною легкістю й теплою.

Такий самий характер вірша «Свято». Під час Жовтневого свята, увечері тихо засипає дитина. Вона сповнена святкових вражень; сниться їй, що вона хоче летіти до Сталіна, передати йому букет квітів; раптово з'являється журавель, бере її собі на крила і летить далеко, далеко, до Москви. І всюди де вони пролітають, їм назустріч лунуть звуки музики, всюди веселяться люди, ключем б'є радість народу. Ось біля самого Кремля журавель опускає свого пасажирів, і лише тоді хлопчик згадує, що забув узяти приготовані квіти, що він напевно розтріпаний з дороги, і йому стає соромно:

А от і столиця... Ой, скільки вогнів!
Та тут я хитнувся й додолу злетів.
Упав і не вбився. Підводжуся я —
Дивлюсь — проти мене ворота Кремля.
Лунають за брамою кроки тверді.
Це ж Сталін, це Сталін просте туди.
Ой, як же застукало серце моє!
Він тут! Він підходить, він руку дає.
За вітром розмаялись поли шинелі,
До мене всміхаються очі веселі.
І раптом стає мені сором до сліз, —
Я ж руки замазав як падав униз.
І квітів у мене з собою немає.
А Сталін сміється й мене пригортає.
— Ти ж, мабуть, замерз. Ти так довго летів, —
Й шинеллю мене обгорнув і прикрив.

Так постає перед нами образ вождя-батька, такого ласкавого й сердечного. А дитяче безпосереднє сприймання образу вождя більш ніж природне в нашому житті.

Дуже зворушлива пісня «Як тебе звати? про нашу та іспанську дитину», що знайшла собі притулок в радянській країні. В цій пісні немає дивних снів, немає фантастики, — тут все дуже просто: щаслива дитина країни соціалізму приймає нещасне іспанське дитя, батьки якого загинули в боротьбі проти капіталізму.

Хочеш, будеш мого брата
Братом називати?
В мене мама краща в світі.
В мене ще є братик.
Хочеш, будеш мою маму
Також «мама» звати?

Він дарує їй свої цятки й молоточок, парашут, дімож, кішечку, він обіцяє стати її справжнім братом, він готовий подарувати їй свої найкращі скарби:

Ось і мама йде, Жуано,
Перестань журитися.
Ну, скажи до неї «мама» —
Ти ж моя сестриця.

Ми віримо, що наша дитина здібна так говорити й почувати. Ми пам'ятаємо, як радянська дітворка переживала страждання іспанського народу, як радувала її кожна звістка про героїчні вчинки іспанських республіканських бійців; ми знаємо з якою братерською гостинністю наші діти зустрічали маленьких іспанських біженців. І ми кажемо: хіба не межує з чудом цей дух інтернаціоналізму і людяності, що вже з юних літ притаманний радянському громадянину, це велике почуття, що живе в мільйонах дитячих сердець; хіба це не чудо, особливо якщо згадати буржуазне «гуманістичне» краснобайство? Ми вдячні поетові, що нагадав нашим дітям і нам про ці прості й дивні речі.

В збірці Хани Левіної чимале місце займають суцільно-політичні вірші та казки. На жаль, не всі вони на належній ідейній і художній висоті. Ми вважаємо, наприклад, що поема «Марко» про хлопчика-пастуха та його сміливу боротьбу з беркутом, що вкрав ягницю, надто розтягнута й описова. Казка «Золотий Павлик» хоч і багата на барвисті деталі, але наївна й дидактична, а головне, перевантажена довготами. В кращих же піснях цього жанру Левіна вдало розкриває, змальовує політичні переживання радянської дитини, що складають невід'ємну частину її внутрішнього світу, найкрасивіші поривання її душі. Вона створює для молодого читача хвилюючі й зрозумілі твори, покликані організувати, збуджувати його соціалістичні, громадянські почуття.

Особливо слід відзначити дуже гарну пісню про Кірова, пісню наскрізь фольклорну, де старі фольклорні мотиви звучали зовсім по-новому.

Своєрідність дитини, вся ніжна й багата гама дитячої душі — все це риси, що викликають у нас посмішку і зводять нанівець наш гнів, навіть коли дітворка пустує і може «натворити лиха» — гарно зображені в багатьох віршах Левіної.

Мати вчиться, вона просить Вілю тихше гратися, не заважати їй. Віля погоджується: «Я гратимусь дуже тихо, я збудую поїзд». І він грається так тихо, що в домі все тремтить, ніби під час землетрусу.

А тоді сказав до мамі,
Загримівши іграшками:
— Правда ж, я тут грався

тихо?

Правда ж я тут гарно їхав?
Ти як сядеш працювати,
Я завжди так буду грати.

Добра?

Ви посміхаєтесь і вимушені погодитись: дійсно, Віля хороший хлопчик, в нього лише деяке неправильне розуміння тиші.

А ось ще один вірш такого ж типу — «Маріана допомагає мамі». Маріана дає собі слово зустріти маму з квітами, прибрати в кімнати, заштопати сумку, прибрати ліжко, заспівати пісеньку, але на ділі вийшло дещо інакше.

Така ж неважна доля спіткала й інші роботи і лише коли мати повернулася додому, все, що думала зробити дівчинка, здійснилося: мати заштопала сумку, поприбирала, потім вимила й причесала дівчинку і поклала її спати. І, справді, вас зворушують мрії маленької дівчинки самій все зробити, хоч вона й не зуміла дотриматись своїх обіцянок. Ці вірші відрізняються тонким юмором. Дидактика, що прихована в них, мораль не випинають, не лежать на поверхні. Легкий юмор робить пісню природною, художньою і виховна роль її завдяки цьому більш значна. До цього ж циклу відноситься найбільша кількість віршів для дітей з життя тварин. Гарно написана пісенька «Пальчики». Хлопчик хоче спіймати півника, він розпрямляє пальчики, кожен пальчик обіцяє допомогти, але коли півник майже в руках, у нього всі пальчики лякаються.

В сина пальці молодці —
Помагали всій руці.
Але враз почувся крик —
Півень крикнув — «кукурік!»
І — стриб назад всі пальчики,
Всі пальчики - стрибальчики.
Постулялись в кулачок,
Налякав їх півничок.

Автор зумів показати прив'язаність маленьких дітей до тварин і птахів, їх ненаситне бажання пізнати навколишній світ. З віршів для дітей про життя тварин особливу увагу привертає вірш «Крокодил». Віля причаївся в лісі між деревами, дитяча рушничка його напоготові, він просить і молить маму не рухатися, сидіти тихо, бо він бачить крокодила і хоче пристрелити його. Мати сміється, але Віля так яскраво й жваво змальовує їй уявного крокодила, що вона поступається і готова допомогти йому.

— Тихше, Вілік, синку мій,
Якщо звір з'явивсь лихий,
Я від тебе не піду,
Я залишусь в саду.

Віля обурений: як це мама не розуміє таких звичайних речей?

Нам подобається ця дитяча гра в безпеку, стремління дитини вигадати небезпечного ворога і вступити з ним у бій. Це психологічно вірно й необхідно — уявний крокодил в саду — гра, що сприяє розвитку сильного характеру. Маленький Вілі правий — йому не слід заважати.

Хана Левіна приділяє багато місця віршам про природу без участі дітей. Найкращий з них — це казка (прозова, місцями завіршована) «Про дрофу, жайворонка та ховрашка». Поставивши перед собою завдання дати читачеві об'єктивно пізнавальний матеріал, Левіна збудувала захоплюючий поетично насичений сюжет.

Свіже описання польоту жайворонка в блакитному небі, дзвінкої його пісні до берез і степового колодязя.

Зразком поетичної розповіді дітям про явища природи може служити розмова дрофи з вітром. Пристає вітер до дрофи, а вона тікає від нього все швидше й швидше. Чим я нагрішив? — намагається взнати вітер, а дрофа йому у відповідь: «Ти жалюгідний балакун. Хто вчора розповідав мені, що за мною женуться мисливці та собаки, а сам в ту ж мить помчав до собак і сповістив де я. Що було б зі мною, якби не колосся в полі? Вони приховали й ледве врятували мене».

Багате, яскраве життя природи, південне сонце, глибоке блакитне небо, золоті ниви — ось чим дише ця казка; діти читатимуть її з охотою й з користю для себе.

Кажучи про вірші, де описується природа, не можна обминути деякі ліричні пейзажі. Наведемо один характерний зразок вечірнього пейзажу.

Відійшло за обрій сонце.	Вище,
Дуже пахнуть васильки.	Вище попливла.
Засвітилися угорі,	А в саду, в кущах на гілці,
Ніби дальні ліхтарі,	Дзьобик гріючи під
І зірки	крильцем,
І літаки.	Пташечка сидить мала,
Від землі у небо сине	Тиха, як оте гілля.
Тепла пара лине, лине;	

Можливо, цей пейзаж не вражає виключними ефектами, незвичайними порівненнями та епітетами, всім тим арсеналом удавано художніх засобів, що здаються чарівними деяким поетам.

Ми вважаємо, що простота й вечірня тиша цього вірша являють його основну вартість, а якщо говорити про художні засоби, якщо аналізувати, то птах, що хитається на віточці, і діти, що засипають у матерів на руках, і літаки, що засвічують перші вогні в небі, — це не галасливі, але глибоко відчуті і гарно підмічені поетичні деталі чудового вечірнього пейзажу.

В збірці Левіної трапляються окремі невдалі вирази, рядки, строфи; не доліком слід вважати також багатословність в деяких віршах, розтягнутість. Але все це не характерне для збірки в цілому і не може затемнити якостей її. Тому ми без сумніву робимо такий висновок:

За кілька років роботи в дитячій літературі Левіна внесла багато нового й свіжого в цю досить відповідальну галузь, багато такого, що заслуговує на увагу широкої дитячої, та й не лише дитячої, аудиторії.

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА ХДУ

(на №)

Редакція: П. Ходченко (в. о. редактора), Ів. Сенченко, І. Муратов
(заступники редактора)

Адреса редакції: Харків, Чернишевська вул., 59. Тел. 7-37-82

Видає Державне Літературне Видавництво

В. о. редактора П. Ходченко.
Секретар редакції М. Ільов. Техкерівник С. Білокінь.
Коректор І. Галактіонов.

необх.
характеру
Хар

Найкраще
жайв
об'єктивн
нашчени

Друкарня ім. М. В. Фрунзе, Харків, пров. Фрунзе, 6. Уповно-
важений Харк. Облліт. 43027. Зам. 736. Тир. 5000 10¹/₂ друк. арк.
Облік-авт. 13. Пап. ф. 10X92—52 кг 5¹/₄ пап. арк. В 1 друк.
арк. 61,256 літ. Здано в роботу 2-IX-39 р. Підписано до друку
23-11-39 р.